

Communicatie

De in december 1972 verschenen aflevering van het liberale blad *De Gids* is voor een groot deel gewijd aan massacommunicatie en audiovisuele media. Ad Kooyman, Peter Hofstede, J. Th. Sniijders, Tessel Pollmann en Hermann H. Frese behandelen, ieder op zijn eigen wijze, de gedachte dat nieuwe technische middelen als video en kabel-tv belangwekkende media kunnen zijn die meer inhoud kunnen geven aan het op gang brengen van een tweerichtingsverkeer tussen ontvanger en uitzender. Zij schreven hun artikelen voor het congres *Agora '72*, dat op 20 en 21 december in Groningen plaatsvond.

De artikelen zijn prettig leesbaar, maar behandelen de problematiek niet uitputtend. Bij het lezen ervan kreeg ik de indruk dat vooral de eerste drie auteurs een blinde bewondering hebben voor de audiovisuele media en in de ban zijn geraakt van de technische vernieuwing. Hierdoor vraag ik mij af, of de auteurs de negatieve aspecten van deze media wel doorzien. Brengen de audiovisuele middelen ons werkelijk agora's of brengen zij een maatschappij, waarin de mensen nog meer langs elkaar heen leven dan nu?

Op de omslag van *De Gids* staat een tekening van Jack Prince, welke op mij meer indruk maakt dan de artikelen van bovengenoemde auteurs. Op deze tekening is een man te zien die met een koptelefoon op in een geluidscel zit, waarheen vele leidingen lopen. In de verte staat nog een geluidscel, waarvan alleen de achterkant is te zien. Een mooiere karikatuur van een maatschappij, waarin een maximaal gebruik wordt gemaakt van audiovisuele media ten behoeve van de communicatie kan ik mij niet voorstellen. Het is mij evenwel niet bekend of Prince deze karikatuur bedoelde, getuige het onderschrift „Agora 1972”.

Communicatie is het centrale begrip in de artikelen. Audiovisuele media kunnen een belangrijke rol spelen bij de communicatie. De auteurs denken daar echter niet uniform over. Kooyman, die weliswaar waarschuwt tegen mythologische verwachtingen t.a.v. de zegeningen van deze media, is enthousiast; de culturele pluriformiteit, die door de structuur van de huidige Nederlandse omroep een farce dreigt te worden, krijgt nieuwe kansen. Hofstede, organisator van *Agora '72*, lijkt dol te worden van de mogelijkheden die de nieuwe media ons voor de massacommunicatie bieden. Hij trekt ten strijde tegen de vrijblijvendheid, waardoor de huidige omroep wordt gekenmerkt. Hofstede vergelijkt de ondergrondse pers in de oorlog met de vrijblijvendheid: „Wij leven in 1972 onder de bezetting van de vrijblijvendheid”. Hij pleit voor een optimaal gebruik van audiovisuele media op lokaal en nationaal niveau.

Prof. Sniijders ziet in de audiovisuele communicatie in feite weinig nieuws; de mens is altijd een audiovisueel dier geweest. Hij maakt duidelijk dat het ontstaan van video historisch verklaarbaar is omdat de mens bij het communiceren al zijn zintuigen wil gebruiken en dat met video het eindpunt niet bereikt zal zijn.

Pollmann is tamelijk kritisch. Hij ziet weinig in het individuele gebruik van audiovisuele middelen, maar pleit voor een instructieve omroep, die, gesubsidieerd uit de algemene middelen en gebruik makend van het open net, problemen van onderwijs en vorming kan oplossen. Frese, die in zijn artikel voor een permanente educatie pleit, is gefascineerd

door de nieuwe educatieve voorzieningen, maar is wantrouwend ten opzichte van de machtsconcentraties die erdoor kunnen ontstaan.

Ik betreur het dat de audiovisuele media weinig wetenschappelijk worden beoordeeld op hun voor- en nadelen. Ik zou graag de vraag beantwoord willen zien of zij een doel zijn van ons welzijn of een middel tot communicatie. Bovengenoemde auteurs zien deze media voornamelijk als middel. De indruk bestaat echter dat velen ze als doel zien. Kleuren-tv, videorecorder, stereo- en quadrafonische apparatuur enz. worden veelal aangeschaft voor het vermaak. Omdat wij in een tijd leven waarin de economische groei steeds meer vanwege zijn negatieve effecten aan kritiek bloot staat, mogen wij ons afvragen of audiovisuele media als doel wel gepropageerd moeten worden. Waarom moet Ko van Dijk op de plaat werk van Shakespeare voorlezen, waarom moet Hugo Claus op de plaat uit zijn eigen werk voorlezen, waarom worden er platen uitgebracht met de stemmen van Vinkenoog, Vroman, Kouwenaar enz.? Is het werk van deze auteurs in boekvorm niet mooier? Waarom moet het aantal tv-netten worden uitgebreid? Het gevaar dreigt dat wij straks de auteurs op de videoplaat willen horen en zien, waardoor de literatuur in boekvorm onbetaalbaar kan worden.

De vraag of de audiovisuele media werkelijk van grote betekenis zijn voor het weer tot stand brengen van communicatie is nog door niemand beantwoord. We mogen van de sociale wetenschapper verwachten dat hij het communicatieprobleem analyseert. Waarom communiceren de mensen onvoldoende, waarom falen de huidige media? Kooyman, Sniijders en vooral Hofstede wekken de indruk zich paniekerig aan de nieuwe communicatiemedia vast te klampen, alsof deze het laatste redmiddel zijn. Aan de vraag of een agora een leeg plein wordt en of we mensen creëren met voortdurend een koptelefoon op het hoofd en een beeldscherm in de nabijheid komen zij niet toe. Hetzelfde geldt min of meer voor de onderwijsdeskundigen. Het zou jammer zijn indien zij met hun problemen in de mogelijkheden vluchten die de audiovisuele media hen bieden.

Een ander belangrijk punt, dat ik nog door niemand heb zien behandeld, zijn de economische aspecten van de audiovisuele media. Kooyman spreekt over betrekkelijk goedkope elektronische apparatuur, Sniijders noemt de betaalbaarheid van video en Pollmann wijst op de hoge kosten. We zien dat vele gemeenten en regio's om lokale omroepvoorzieningen vragen zonder de financiële aspecten ervan af te wegen tegen andere voorzieningen. We weten niet wat er met de traditionele communicatiemedia gebeurt. Kunnen bij een ver doorgevoerde invoering van audio-visuele media de uitgeverijen van dag-, week- en maandbladen en boeken het hoofd boven water houden? De samenwerking tussen de Verenigde Nederlandse Uitgeversbedrijven en Polyzathe op het gebied van de kabel-tv is een teken aan de wand. Kunnen de schouwburg, de bioscoop en de concertzaal blijven bestaan?

Het zou jammer zijn als door invoering van de audiovisuele media de traditionele media, die nog niet (of niet meer) optimaal worden gebruikt, verloren gaan.

Inhoud

Communicatie	61
Column	
Bedrijvenwerk, door Drs. R. F. M. Lubbers	63
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i>	
Een verkeersfonds als instrument van een ruimtelijke verkeerspolitiek	64
<i>Prof. Dr. A. Bosman, Drs. G. J. van Helden en Drs. J. C. Reuijl:</i>	
Theorie van de onderneming (III); de verklaring van het verschijnsel marktprijs	67
Au courant	
Chronische kwaal, door A. F. van Zweeden	72
Geld- en kapitaalmarkt	
Geld- en kapitaalmarktinteracties in 1972, door J. C. Pranger	73
Belgische kroniek	
De Belgische banken naar een nieuw leefmilieu, door E. Thielemans	74
Ingezonden	
Continuïteitsverbreking en accountantsverklaring, door Dr. F. W. C. Blom, met naschrift van Drs. J. van Helleman en R. de Koning	75
Boekennieuws	
B. J. Cohen: Balance-of-payments policy, door Drs. A. Ketting	76

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkssdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Bedrijvenwerk

Bij de jongste onderhandelingen voor de cao-Grootmetaal hebben de vakbonden voorgesteld vast te leggen, dat bij het overleg dat de werkgever voert over winstdelings-, spaar- en pensioenregelingen de ondernemingsraad slechts een consultatieve taak heeft en dat het laatste woord aan de vakbonden is voorbehouden. Deze op zich zelf niet wereldschokkende, maar eerder pikante eis is aanleiding iets te zeggen van hoe het democratiseringsproces inwerkt op het kader, waarin onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden plaatsvinden.

Arbidsvoorwaarden worden overwegend geregeld door middel van cao's. Alhoewel een aantal ondernemingen een eigen cao heeft, wordt het beeld nog overwegend bepaald door bedrijfstakcao's. Wel is er een duidelijke tendens meer te gaan regelen op het niveau van de onderneming. Deze ontwikkeling vindt plaats tegen de achtergrond van een qua structuur veranderende vakbond. Overheerste vroeger de regionale opzet, thans wordt het accent gelegd op een opbouw in en vanuit de bedrijven.

De vakbond wordt (weer) georganiseerd op het niveau van de onderneming. De in de bond georganiseerde werknemers vormen daar de bedrijfsleden-groep, de basis voor het zogenaamde bedrijvenwerk. In eerste aanleg was en is het bedrijvenwerk een voornamelijk interne zaak van de vakbond, die zijn leden groepeerd en laat functioneren op het niveau van de onderneming. De vakbond vraagt daartoe faciliteiten, met name het gebruik van publikatieborden en lokaliteiten. Mede met behulp hiervan kan de bedrijfsleden-groep gaan werken en zo wordt het oordeel en de meningsvorming van de leden van de bond in de onderneming geactiveerd.

Deze interne meningsvorming wordt vertaald in mandaten aan de vrijgestelde vakbondsfunctionarissen voor hun onderhandelingen met de directie. Bovendien vormt de meningsvorming in de bedrijfsleden-groep de basis, waarvan uit de in de ondernemingsraad gekozen vakbondsleden hun werk verrichten. Zo beschouwd betekent het bedrijvenwerk een democratisering in de vakvereniging en tegelijk een ondersteuning van het ondernemingsraadswerk, beide prijzenswaardige zaken.

In de ogen van de vakverenigingen is deze ondersteuning van de onder-

nemingsraad altijd noodzakelijk geweest; enerzijds omdat de ondernemingsraad éénmaal (democratisch) gekozen geen duidelijk gestructureerd overleg met en verantwoording aan haar achterban meer kent, anderzijds omdat de directie de ondernemingsraad al te gemakkelijk „in het belang van de onderneming” zou manipuleren.

Als men uitgaat van de goede trouw van de vakverenigingen dan moet men de hierboven geschetste opzet van het bedrijvenwerk positief waarderen en ook als consequentie hiervan accepteren, dat de in de ondernemingsraad gekozen vakbondsleden hun ondernemingsraadswerk opschorten als de bedrijfsleden-groep meent, dat de ondernemer onvoldoende meewerkt aan het goed laten functioneren van de ondernemingsraad.

Men gaat echter twijfelen aan diezelfde goede trouw als de bond meent het ondernemingsraadswerk ook te moeten laten opschorten als de directie onvoldoende rekening houdt met de wensen van de bond op zich. Het principe, ondersteuning van het ondernemingsraadswerk, wordt dan immers ondergeschikt gemaakt aan het vakbondsbelang. Het zou overigens onjuist zijn het bedrijvenwerk in zijn eerste, potentiële waardevolle, opzet (die thans nog meer blauwdruk dan realiteit is) alleen te beoordelen op dit probleem.

Inmiddels staat het bedrijvenwerk, op papier althans, al weer op de drempel van een volgende fase. Deze bestaat hierin, dat de vakverenigingen, bij het onderhandelen over een aantal arbeidsvoorwaarden op het niveau van de onderneming, de onderhandelingsdelegatie (mede) willen samenstellen uit in de onderneming werkzame leden. Hier doet zich de vraag voor of dit gegeven het instituut van de ondernemingsraad tot aanvaardbare situaties zal leiden. Deze vraag is des te interessanter omdat naast het bedrijvenwerk ook het instituut ondernemingsraad

een ontwikkeling heeft doorgemaakt. Oorspronkelijk functioneerde de ondernemingsraad primair als orgaan van informatie en overleg „in het belang van de onderneming”.

De ondernemingsraad nieuwe stijl kent echter duidelijk een aantal bevoegdheden; ook is scherper aangegeven dat de ondernemingsraad er specifiek in het belang van de werknemers is. De regeling van een aantal arbeidsvoorwaarden behoort nu tot het werkterrein van de ondernemingsraad. Daarmee lijkt de ondernemingsraad nieuwe stijl in verdrinking te moeten komen door een vorm van bedrijvenwerk, waarbij een naast de ondernemingsraad opererende werknemersdelegatie op het niveau van de onderneming over arbeidsvoorwaarden onderhandelt.

Theoretisch hoeft dit geen probleem te zijn. De wet geeft immers aan dat de ondernemingsraad zich niet bezig zal houden met zaken, die geregeld worden tussen directie en vakverenigingen. De wetgever zal daar echter wel niet gedacht hebben aan een op het niveau van de onderneming geïnstitutionaliseerde onderhandelingsdelegatie van werknemers. Misbruik van dit wetsartikel zou kwade trouw betekenen.

Voorshands moet men, gedachtig de uitspraak van wijlen Maarten Zondervan, hopen dat het bedrijvenwerk een ondersteuning van de ontwikkeling van de ondernemingsraad zal worden. In deze geest mag men er vanuit gaan dat initiatieven tot het vormen van uit (georganiseerde) werknemers bestaande onderhandelingsdelegaties onderwerp van bespreking zullen zijn in de ondernemingsraad. Daarbij zou dan nagegaan kunnen worden hoe bij ondernemingsraads-onderwerpen de delegatie van de vakverenigingen voorbereidend behulpzaam kan zijn en hoe anderszijds bij vakverenigings-onderwerpen de informatie aan en door de ondernemingsraad kan blijven gewaarborgd.

Hoe dan ook, een en ander lijkt een nieuwe stimulans voor de werkgever de ontwikkeling van de ondernemingsraad te versnellen. Van de vakverenigingen mag men verwachten dat zij aan die ontwikkeling mee zullen werken.

Een verkeersfonds als instrument van een ruimtelijke verkeerspolitiek

PROF. DR. L. H. KLAASSEN

In een artikel in *ESB* van 3 november 1971 noemden Prof. Drs. E. H. van de Poll en ondergetekende een tweetal gegronde redenen voor de instelling van een zgn. Algemeen Verkeersfonds. Deze zijn:

1. Diegenen die zijn belast met het treffen van voorzieningen voor het verkeer krijgen meer zekerheid omtrent de bedragen die zij in de toekomst kunnen besteden, zodat een betere planning mogelijk wordt.
2. De verkeersgebruikers worden geconfronteerd met de financiële consequenties die hun deelname aan het verkeer met zich brengt. Zij financieren bovendien geheel of gedeeltelijk de voorzieningen die moeten worden getroffen op hetzelfde moment dat de uitgaven moeten worden gedaan.

In hetzelfde artikel wordt eraan herinnerd dat dezelfde argumenten in 1965 werden gebruikt bij de instelling van het Rijkswegenfonds voor de financiering van de rijkswegen. In dit artikel zullen beide punten nader worden uitgewerkt en een poging tot een brede interpretatie van het tweede punt worden gewaagd.

Enkele opmerkingen vooraf

Alvorens over te gaan tot verdere beschouwingen is het wellicht goed een tweetal opmerkingen vooraf te maken. De eerste is dat het nu eenmaal gebruik is geworden te spreken van een verkeersfonds waar bedoeld wordt een vorm van uitgavenfinanciering via een speciaal daarvoor aangewezen rekening. Dit is de essentie van de aan het zgn. fonds toebedachte financieringstaak. Het gaat in feite dus niet om een fonds, doch om een zgn. omslagstelsel waarbij de lopende bijdragen dienen om de lopende uitgaven te financieren.

Een tweede punt dat nadruk verdient is, dat een fonds als bedoeld slechts de directe financiële consequenties verbonden aan de deelname aan het verkeer aan de verkeersdeelnemer in rekening brengt. De zgn. externe effecten worden in beginsel niet aan hem in rekening gebracht, ook niet indien en voor zover deze wellicht indirect tot financiële uitgaven aanleiding geven.

Aangezien dit punt van belang is voor het bepalen van de hoogte van de heffing die door het fonds wordt opgelegd is het zinvol hier een vergelijking te treffen met de heffing voortvloeiend uit het systeem van „roadpricing” dat vaak in de discussies betreffende de heffingen naar voren komt. De bedoeling van „roadpricing” is aan de gebruiker van de weg een heffing op te leggen gelijk aan het verschil tussen de marginale congestiekosten en de gemiddelde congestiekosten. Deze laatste komen in principe reeds voor rekening van de weggebruiker. De hoogte van deze aldus gedefinieerde heffing hangt derhalve af van de mate van congestie op het betreffende weggedeelte en spruit voort uit het maximaliseren van het verschil tussen het consumentensurplus en de maatschappelijke kosten van de verkeersdeelneming. Ook bij

dit systeem staan uiteraard de erdoor verkregen middelen ter beschikking voor de uitbreiding en verbetering van de infrastructuur. Het verschil met het verkeersfonds is, dat bij dit fonds de gewenste uitgaven ter verbetering van de infrastructuur bepalend zijn voor de hoogte van de heffing en bij het systeem van prijsmechanisch rijden de heffing vastligt en de mate waarin de infrastructuur kan worden verbeterd resp. uitgebreid, dus een afgeleide grootheid is. In de praktijk maakt dit niet zo vreselijk veel verschil. Is namelijk de congestie zeer sterk, dan zal het verkeersfonds veel uitgaven moeten doen en derhalve een hoge heffing instellen. In dat geval zal ook de heffing voor het prijsmechanisch rijden hoog zijn. In geval de congestie laag is zal in beide gevallen de heffing niet veel van nul verschillen.

Beter is het daarom wellicht de vraag te stellen of indien er aan een Algemeen Verkeersfonds wordt gedacht, het zinvol is dit via een systeem van „roadpricing” te doen dan wel aan de voeding van dit fonds aan andere soorten van heffing te denken. Op deze vraag zal in het volgende nader worden ingegaan.

Verkeer en infrastructuur

Alvorens in te gaan op financieringsvraagstukken is het zinvol eerst de structuur van het probleem waarbij we bij de financiering van de infrastructuur zijn geplaatst nader te bezien. De behoefte aan infrastructuur welke het verkeer oproept is afhankelijk van een viertal factoren, namelijk:

1. het aantal ritten dat plaatsvindt;
2. de temporale structuur van het verkeer, m.a.w. de verdeling van het verkeer over de uren van de dag;
3. de gemiddelde ritlengte;
4. de ruimtelijke structuur, inzonderheid het al of niet plaatsvinden van gelijktijdig tweerichtinggebruik van de infrastructuur.

Deze vier elementen bepalen volledig de infrastructuurcapaciteit benodigd om het verkeer te kunnen verwerken. In dit geval wordt echter uitgegaan van de onvermijdelijkheid van de verkeersstructuur en wordt de infrastructuur daaraan volledig aangepast. Men zou ook van het standpunt kunnen uitgaan dat de infrastructuur een gegeven is en het verkeer zich qua omvang en structuur daaraan maar heeft aan te passen. Geheel werkelijkheidsvreemd zijn deze beide voorbeelden niet. Buiten de stedelijke agglomeraties bestaan er mogelijkheden de infrastructuur aan te passen, terwijl daarbinnen het verkeer zich zal dienen aan te passen.

Definieert men nu een goede verkeerspolitiek als een politiek die een redelijk evenwicht in stand tracht te houden tussen de vraag naar en het aanbod van infrastructuur, dan zal een dergelijke politiek zich derhalve ten dele moeten richten op de uitbreiding van het aanbod van infrastructuur en ten dele op de beperking resp. structuurverbetering van de vraag naar infrastructuur. Aangezien

de laatste problematiek het gecompliceerdste en tevens het meest interessante is, zullen wij ons daarop concentreren.

We zullen daarbij het standpunt innemen dat de huidige structuur van vele onzer steden inefficiënt is en aanpassing behoeft aan de nieuw gegroeide omstandigheden, inzonderheid die betreffende het verkeer. Vele onzer binnensteden herbergen grote aantallen activiteiten met lage bezoekers/werkers-verhouding waarvan vestiging in het centrum niet alleen weinig in overeenstemming is met het nagestreefde karakter van een binnenstad, doch ook ongewenst is uit verkeersoverwegingen aangezien zij alle vier elementen die de vraag naar infrastructuur bepalen, ongunstig beïnvloeden. Zij versterken de spits, vergroten de ritlengte, versterken het verkeer in één richting en vergroten het aantal ritten. Naast deze activiteiten bevinden er zich in de binnensteden activiteiten met een hoge bezoekers/werkers-verhouding die tevens een hoge rangorde bezitten d.w.z. met relatief geringe frequenties voorkomen. Deze kunnen als typische binnenstadsactiviteiten worden beschouwd. Typische representanten van de eerste soort zijn hoofdkantoren van banken en verzekeringsmaatschappijen, terwijl wij bij de tweede groep in eerste instantie denken aan meer exclusieve winkels, culturele instellingen, bepaalde soorten horecabedrijven enz.

Denken we ons een hergroepering van activiteiten waarbij bijv. de kantorensector zich goedgevoel in goed bereikbare secundaire centra zouden bevinden en in plaats daarvan in de binnenstad de woonfunctie zou zijn versterkt dan zou daardoor niet alleen de binnenstad zelve weer het gewenste karakter terug kunnen krijgen, doch tevens een wezenlijke bijdrage tot oplossing van het verkeersprobleem zijn geleverd. Alle vier de elementen van het verkeer zouden hierdoor gunstig worden beïnvloed.

Nu moeten we ons bij een decentralisatie van activiteiten niet een volledige spreiding over het stadslichaam voorstellen. Het kan namelijk worden aangetoond, en recente onderzoeken bijv. in Londen en Parijs geven daarover duidelijk aanwijzingen, dat stedelijke activiteiten de neiging hebben zich in blokken te groeperen. De reden daarvan is dat de communicatie tussen de elementen van deze blokken zeer sterk is in verhouding tot die met elementen van andere blokken, waardoor de activiteiten zelve ruimtelijk geconcentreerd voorkomen, doch niet aan de aanwezigheid van andere blokken zijn gebonden. Bij spreiding van deze activiteiten dienen we derhalve te denken aan spreiding in blokken, gevestigd in secundaire centra op goed bereikbare plaatsen in de agglomeratie. Het blok met de hoogste bezoekers/werkers-verhouding en de hoogste rangorde is in deze constructie in het centrum gedacht.

In feite is zich een dergelijke ontwikkeling al enigermate aan het voltrekken, zij het dan dat tegelijkertijd een geleidelijke concentratie van nieuwe kantoorpanden in de centra is waar te nemen welke zich in hoofdzaak ten koste van de woonfunctie aldaar voltrekt. Daarnaast echter zoeken toch ook steeds meer grotere kantoren naar vestigingsplaatsen elders. De vestigingen in de binnensteden komen naar alle waarschijnlijkheid in beginsel voort uit het feit dat een vestiging in de binnenstad representatiever is dan elders. Hoewel deze bedrijven door hun vestiging het verkeersprobleem vergroten door toenemende congestie op de wegen en toenemende tekorten van het openbare vervoer, worden zij met deze kosten evenwel in feite niet geconfronteerd. De lasten worden gedragen door de verkeersdeelnemers en door de gemeente.

Hoewel er over dit punt van geleide decentralisatie zeer veel meer te zeggen zou zijn, zou dit niet zo erg goed in een betoog passen betreffende de wenselijkheid van een verkeersfonds. Daarom lijkt het zinvol uit te gaan van de wenselijkheid van een politiek van geleide en selectieve decentralisatie van bepaalde repulsieve activiteiten en van een geleidelijk herstel van de woonfunctie van de binnenstad. Dit dus om redenen die het voortbestaan van de binnenstad als centrum van het

stedelijke leven raken, zowel als om redenen van een efficiënt gebruik van de infrastructuur. Wel is het in het kader van het betoog van belang erop te wijzen dat hier gesproken wordt over het stedelijke verkeer in zijn totaliteit. De congestie in het privévervoer en de tekorten van het openbare vervoer zijn beide uitvloeisel van eenzelfde fundamenteel ongunstige ruimtelijke verdeling van functies in onze steden. Een overgang van particulier naar openbaar vervoer of omgekeerd zou daaraan niets veranderen. Het verkeer functioneert als totaliteit moeizaam omdat de daaraan ten grondslag liggende structuur inefficiënt is.

Gegeven dit uitgangspunt dient derhalve welhaast per definitie een stedelijke verkeerspolitiek gericht te zijn op een verbetering van deze ruimtelijke structuur en derhalve indirect van karakter moeten zijn. De vraag kan dan worden gesteld of een decentralisatiepolitiek die uiteindelijk tot een gezondere verkeersstructuur zou kunnen leiden dan nog wel tot de verkeerspolitiek gerekend zal kunnen worden of dat dit veeleer een onderdeel van de stedelijke ruimtelijke politiek is.

Het lijkt alsof zich hier de scheiding wrekt die tussen de verkeerspolitiek en overige politieken vanouds heeft bestaan. Bij verkeerspolitiek denken we aan verkeersmaatregelen, aanleg en onderhoud van verkeerswegen en andere zeer direct met het verkeer verband houdende activiteiten. Bij een stedelijke ruimtelijke politiek denken we aan nieuwbouw van wijken, stadssanering enz. De daardoor bepaalde stedelijke structuur stellen we meestal primair. Uit het stadsplan volgt de lokatie van bevolking en activiteiten. Deze bepaalt de verkeersinfrastructuur die nodig is. De verkeerspolitiek dient er dan voor te zorgen dat het verkeer goed functioneert.

Geleidelijk aan begint het inzicht baan te breken dat oplossingen als deze steeds meer aan fysieke grenzen zijn gebonden en zelfs heeft bij velen reeds de mening post gevat dat onze steden geen uitbreiding van de infrastructuur toelaten, noch van de weginfrastructuur, noch van die van het openbare vervoer. De een zowel als de ander kan het karakter van een stad volledig ruïneren. Indien we dan toch de stad als geheel en de binnenstad in het bijzonder, goed willen laten functioneren, zullen we een omgekeerde weg als de conventionele dienen te bewandelen. Daarbij nemen we de infrastructuur als gegeven aan en trachten we op basis van dit gegeven de kwaliteit van het stedelijk leven zo hoog mogelijk op te voeren. De verkeerspolitiek is daarmee één geworden met de stedelijke ruimtelijke politiek. Ze dienen eenzelfde doel en zijn niet meer los van elkander te denken. Indien en voor zover er maatregelen voor het verkeer worden genomen, dienen deze te werken in de richting van een verbetering van de ruimtelijke structuur, hetzelfde doel als gesteld voor de stedelijke ruimtelijke politiek in het algemeen.

Het heffingstelsel

Het zal nu duidelijk zijn dat het systeem van prijsmechanisch rijden precies past in deze doelstelling. Bij dit systeem wordt immers, indien het althans gedifferentieerd wordt toegepast, de heffing hoog in richtingen en op tijden waar de congestie hoog is en laag wanneer en in de richting waarin de congestie laag is. De heffing wordt hoog in de richting van het centrum tijdens de spits en is laag in de richting vanuit het centrum, ook tijdens de spits. Des te meer de werkgelegenheid is geconcentreerd, des te minder de werktijden zijn gespreid en des te meer de openingstijden van de winkels samenvallen met die van de overige instellingen des te hoger zal de heffing tijdens de spits in de richting van de plaatsen zijn waar de werkgelegenheid zich concentreert.

De korte-termijn-elasticiteit van het verkeer is om evidente redenen gering. Het verkeer reflecteert namelijk fundamenteel een bestaande ruimtelijke structuur. Deze kan zich slechts op langere termijn aanpassen. Deze geringe

elasticiteit impliceert evenwel tevens dat de heffingen aanzienlijke financiële middelen zullen opleveren. Naarmate de structuur zich aanpast zullen de middelen in geringere mate binnenvloeien. Dan is het doel van de heffing echter in beginsel bereikt.

Aangetekend moge hierbij worden dat een stelsel, waarbij de heffing grof gedifferentieerd is, bijv. hoog in het centrum en laag elders, niet werkt in deze gewenste richting. Zo een stelsel zou weliswaar verkeer naar de binnenstad in omvang doen afnemen, doch tegelijkertijd de groei van de woonfunctie van de binnenstad afremmen. Zo een systeem werkt dus niet discriminerend naar richting. Het werkt evenmin discriminerend naar tijd, doch remt alle verkeer af, ook dat buiten de spits. Om deze reden is een dergelijk systeem onnatuurlijk en kan zelfs schadelijk werken. Het principe van een heffingenstelsel dient te zijn dat het de natuurlijke afremmende werking van de congestie versterkt op tijden en plaatsen waar de marginale congestiekosten de gemiddelde overtreffen. Voldoet een heffingenstelsel niet aan deze eis, dan kan het beter achterwege blijven, althans voor zover het de stedelijke gebieden betreft. Dan werkt namelijk de congestie zelf nog selectiever.

De aanwending van de verkregen middelen

Aangenomen dat het heffingenstelsel de hierboven aangeduide structuur heeft, rijst de vraag op welke wijze de verkregen middelen kunnen worden aangewend. Vooropgesteld zij dat wij veronderstellen dat bekend is vanwaar de middelen komen, hoe omvangrijk het verkeer op die plaats was, in welke richting het zich bewoog en op welke tijd dit het geval was. Geheel evident is het wellicht niet dat deze gegevens bekend moeten zijn. Het valt evenwel gemakkelijk in te zien dat, indien het systeem naar richting en tijd gedifferentieerd moet werken, daaraan een meting van het verkeersvolume naar richting en tijd ten grondslag moet liggen. Een registratie van deze metingen is dan een betrekkelijk eenvoudige zaak.

Op een centraal punt komen nu de middelen, waarvan dus de oorsprong bekend is, samen. In beginsel dienen nu deze middelen, al dan niet aangevuld met de opbrengsten uit bestaande heffingen, resp. de algemene middelen, ter handhaving resp. bereiking van een redelijk evenwicht tussen de vraag naar en het aanbod van infrastructuur op alle onderdelen van de landelijke infrastructuur. Zoals reeds eerder opgemerkt, kan deze opgave voor grote delen van het land op eenvoudige wijze worden vervuld door aanpassing van de infrastructuur. In de stedelijke gebieden zal het accent moeten liggen op de herstructurering van de vraag. Aan dit punt zullen we dus nadere aandacht dienen te wijden.

Vooraf zij opgemerkt dat het systeem niet *noodzakelijk* een centraal systeem zal dienen te zijn en het in sommige opzichten zelfs ongewenst is dat dit het geval is. Wel zal de heffing centraal dienen plaats te vinden, doch deze middelen zullen slechts voor zover het onder auspiciën van het rijk vallende infrastructuuronderdelen betreft bij het rijk mogen blijven. Betreft het gemeentelijke resp. provinciale infrastructuuronderdelen dan zullen de verkregen middelen aan deze instanties ter beschikking dienen te worden gesteld, die dan naar eigen inzicht de besteding daarvan kunnen regelen. Wel dient de eis te worden gesteld dat deze middelen voor het gestelde doel worden gebruikt. Een garantie daarvoor kan wellicht het beste worden verkregen door een aantal regionale resp. agglomeratiefonds in te stellen die uit het centrale fonds worden gevoerd met de middelen die op de regionale, resp. agglomeratie-infrastructuur zijn gegeven.

Het probleem is nu in hoeverre kan worden vastgesteld of de op deze wijze van het verkeer in de agglomeratie gegeven gelden daadwerkelijk voor een verbetering van de ruimtelijke structuur worden aangewend of beter gezegd, volgens welk criterium de aanwending van de gelden dient

plaats te vinden. Deze vraag is bijzonder essentieel aangezien de wijze van aanwending mede bepalend is voor de omvang waarin de middelen binnenvloeien. Deze verleiding kon voor sommige gemeenten wel eens veel te groot blijken en leiden tot een aanwending die het verkeer niet ten goede komt, doch wel een verder binnenvloeien van middelen garandeert. Om deze reden is een precieze definiëring van het criterium volgens welke de middelen mogen worden aangewend uitermate gewenst zowel als een controle door het rijk op de besteding der gelden op provinciaal en agglomeratief niveau gebaseerd op het vastgelegde criterium.

Het criterium voor stedelijke gebieden zal dienen te zijn dat een project dat voorgesteld wordt ter financiering uit het fonds op duidelijke wijze bijdraagt tot de vergroting van de efficiency van het verkeer resp. tot de vermindering van de omvang daarvan.

Onder een bijdrage tot efficiency van het verkeer ware te verstaan een vergroting van de ruimtelijke verdelingscoëfficiënt en/of van de temporale verdelingscoëfficiënt. Een vermindering van de omvang kan zich voordoen als een vermindering van het aantal ritten of als een vermindering van de gemiddelde ritlengte. De veronderstelde veranderingen in deze grootheden dienen te worden gemeten ten opzichte van hun waarde zonder het project.

Hoewel deze opgave zwaar lijkt moge worden aangetekend dat het heffingenstelsel zelve een omvang aan informatie over verkeersstromen en hun verdeling naar richting en tijd verschaft zoals heden op geen stukken na ter beschikking staat en derhalve ook veel preciezer kan worden aangegeven waar en wanneer zich als gevolg van een project bepaalde mutaties zullen voordoen. De daarvoor benodigde studies komen overigens ook zeker voor financiering uit het fonds in aanmerking.

Daar waar de infrastructuur niet zonder overwegende bezwaren kan worden uitgebreid dient te worden aangetoond dat de baten-kostenverhouding van het infrastructuurproject zodanig is dat uitvoering van het project maatschappelijk verantwoord is. Daarbij dienen landschaps- en milieuoverwegingen een zwaarwegend onderdeel van de analyse uit te maken. Ook de agglomeratie- resp. gemeentelijke projecten dienen uiteraard van een maatschappelijke batenkostenanalyse vergezeld te gaan. Daarbij wordt aan projecten het openbare vervoer betreffende dezelfde eis van maatschappelijke rentabiliteit gesteld als aan projecten het privé-vervoer betreffende.

Privé versus openbaar vervoer

Het voorgaande doet de vraag rijzen in hoeverre het fonds kan worden aangewend ter financiering van de tekorten van het openbare vervoer. Om deze vraag te beantwoorden dient er allereerst aan te worden herinnerd dat verondersteld werd dat het fundamentele probleem van het verkeer de ruimtelijke verdeling van bevolking en activiteiten is. Dit betekent dat particulier en openbaar vervoer beide in een ongunstige positie zijn geplaatst door de omstandigheden die deze ruimtelijke structuur hebben veroorzaakt. Een verbetering van deze structuur draagt derhalve zowel bij tot een vermindering van de congestie als tot het verkleinen van de tekorten bij het openbare vervoer. Beide zijn zij immers de consequentie van de bestaande situatie. Deze dient te worden gewijzigd. Een subsidie aan het openbare vervoer is in feite niet veel meer dan een „kurieren am Symptom” en als zodanig niet erg effectief. Bovendien past een subsidie aan welk vervoer dan ook bepaaldelijk niet in het voorgestelde heffingensysteem dat niet alleen voor het privé, doch evenzeer voor het openbare vervoer geldt.

De essentiële vraag die dient te worden gesteld is welke functie het openbare vervoer op lange termijn, dus in een gedecentraliseerde stad met meerdere centra, zal hebben te vervullen. Kan worden aangenomen dat er een zinvolle functie bestaat met de verbetering van de ruimtelijke structuur in het vooruitzicht, dan dient het openbaar-

Theorie van de onderneming (III)

De verklaring van het verschijnsel marktprijs*

PROF. DR. A. BOSMAN
DRS. G. J. VAN HELDEN
DRS. J. C. REUIJL

1. Inleiding

Hartog noemt in zijn artikel een aantal argumenten pro en contra het handhaven van de huidige uitgangspunten van de prijstheorie. Enerzijds stelt hij, naar onze mening terecht: „Als wij niet in staat zijn om onze — d.w.z. die van de algemene en de bedrijfseconomie — zienswijzen op elkaar af te stemmen, dan kweken wij geschifte studenten” 1). Afgezien van het praktische aspect van dit argument, nl. dat het geenszins de bedoeling van het hoger onderwijs zal zijn dit soort studenten af te leveren, is er nog een ander aspect. Wij vinden het van een „zekere” armoede getuigen als twee zusterwetenschappen al sinds decennia over een bepaald onderwerp tot diametraal tegenover elkaar staande uitspraken komen. Nu zijn vele van deze verschillen op eenvoudige wijze verklaarbaar, zoals Hartog zelf ook opmerkt, andere zijn dit echter niet 2). Voor zover ze dit niet zijn, zijn ze alle terug te voeren op de methodologische verschillen die wij in onze eerste twee artikelen hebben besproken.

vervoerssysteem op deze toekomstige functie te worden voorbereid en in ieder geval tot dan in stand te worden gehouden. Een eventuele subsidie krijgt dan het karakter van een aflopende overbruggingsregeling, welke buiten het verkeersfonds om dient te worden gefinancierd. Wat wel uit het verkeersfonds kan worden gefinancierd zijn projecten die via een verbetering van de ruimtelijke structuur tot een vermindering van de tekorten van het openbare vervoer leiden. Dit zullen in het algemeen maatregelen zijn die eveneens tot een vermindering van de congestie leiden.

Afsluitende opmerkingen

In het voorgaande werden enkele punten opgesomd die m.i. van betekenis zijn wanneer gedacht wordt aan de instelling van een algemeen verkeersfonds. De essentie van het betoog was de verwevenheid van verkeersstructuur en ruimtelijke structuur zomede de wenselijkheid van een integratie van de verkeerspolitiek en de ruimtelijke politiek; als middel tot efficiënte uitvoering van een ruimtelijke verkeerspolitiek werd een algemeen verkeersfonds genoemd. Er zijn geen wezenlijke veranderingen in het betoog nodig om het accent nog veel zwaarder te doen vallen op de eis van een algemene ruimtelijke politiek waarvan het verkeer een onderdeel vormt en voor te stellen de financiering van deze ruimtelijke politiek te doen plaats vinden door middel van de instelling van een ruimtelijk-ordeningsfonds, gevoed op dezelfde wijze als het voorgestelde verkeersfonds. In een situatie waarin het verkeer

Anderzijds pleit Hartog echter voor handhaving van de bestaande uitgangspunten in de prijstheorie door te stellen: „Er kan van de aangevoerde bezwaren veel waar zijn, maar je moet geen oude schoenen weggooien voor je nieuwe hebt” 3). Om de juistheid van deze uitspraak te beproeven, zullen wij in paragraaf twee van dit artikel nagaan welke de recente ontwikkelingen in de prijstheorie zijn geweest. Vervolgens zullen we in paragraaf drie een nieuw ontwerp voorleggen dat vooral is gebaseerd op het streven een relatie te leggen tussen bedrijfs- en algemene economie.

* Beide voorgaande artikelen verschenen in *ESB* van 10 en 17 januari jl.

1) F. Hartog, *Theorie van de onderneming*, *ESB*, 22 september 1971, blz. 836-838, in het bijzonder blz. 838.

2) Voor een uiteenzetting over een aantal verschillen die eenvoudig te verklaren zijn, maar die decennia, zelfs nu nog, aanleiding geven tot discussie; zie de bijdrage van A. Bosman in: H. J. Kuhlmeijer en B. G. Klein-Wassink (red.), *Marketing Handboek voor commerciële beleidsvraagstukken*, Deventer, 1969, blz. 5017 e.v.

3) Hartog, t.a.p., blz. 838.

een zo essentiële plaats in de samenleving inneemt is er evenwel geen overwegend bezwaar voor het financieringsinstituut de naam verkeersfonds te reserveren mits men indachtig blijft aan het feit dat datgene wat we nastreven een evenwicht tussen ruimtelijke structuur en verkeersstructuur is waarin noch de een noch de ander mag domineren. Het kan niet het doel van het verkeersfonds zijn het verkeer vlot te doen verlopen ongeacht de consequenties op ander gebied. Evenmin mag het de bedoeling zijn een ideale stad te ontwerpen en het verkeer daaraan volmaakt ondergeschikt te maken. Waarnaar gestreefd dient te worden is een acceptabele plaats van het verkeer in de moderne samenleving waarbij ernstig rekening wordt gehouden met de essentiële functie van de binnenstad en, meer in het algemeen, met het eigene van de stad. Het gaat uiteindelijk om de kwaliteit van het bestaan in de steden. Het mag als zeker gelden dat een intelligent opgezet verkeersfonds tot het verwezenlijken van dit doel in aanzienlijke mate zal kunnen bijdragen. Dit doel wordt zeker niet gediend wanneer overhaast een fonds wordt gevormd met het doel om aan financiële middelen te komen. Indien het fonds wordt ingesteld zal het uitermate goed doordacht dienen te zijn. Dat deze eis de instelling ervan vertragen kan, lijkt nauwelijks relevant. De gecompliceerdheid van de materie maakt dat ondoordachte maatregelen op korte termijn grote schade kunnen aanrichten. Daarmee is niet alleen onze samenleving, maar ook het onderdeel daarvan dat verkeer heet, geenszins gediend.

L. H. Klaassen

2. Recente ontwikkelingen 4)

In ons tweede artikel, paragraaf twee, hebben we opgemerkt dat we de modellen voor de beschrijving van het gedrag van producenten, in navolging van Cohen en Cyert, kunnen onderverdelen m.b.v. drie criteria, nl. de tijd, de toestand en de mate van objectiviteit. In de recente ontwikkelingen kunnen verschillende benaderingswijzen worden onderkend. Wij zullen vier stromingen onderscheiden, waarbij de *eerste* van deze vier vooral aandacht besteedt aan de eerste twee, door Cohen en Cyert genoemde criteria, nl. de tijd en de toestand. Wat betreft het criterium tijd kan men constateren dat meer en meer de dynamische analyse wordt toegepast 5). Voor zover het de toestand betreft zijn dit vooral de vooronderstellingen ten aanzien van:

- a. de vorm en de aard van de produktiefunctie; deze kunnen bijvoorbeeld worden benaderd met behulp van de technieken van de lineaire en de mathematische programmering 6);
- b. de wijze waarop de vraag wordt gespecificeerd 7);
- c. de aard van de variabelen, nl. gedetermineerd of stochastisch. Vooral t.a.v. dit punt wordt gebruikmakend van mathematische technieken een andere en veelal ruimere inhoud gegeven aan de begrippen stationair, veranderlijk, zekerheid, risico en onzekerheid 8).

Naast de stroming die de gebruikelijke vooronderstellingen t.a.v. de specificatie van tijd en toestand aanvecht, moet als *tweede stroming* worden genoemd een groep die de vooronderstelling van het objectief handelen wil muteren. In deze stroming kan een drietal subgroepen worden onderscheiden.

a. De groep die stelt dat de onderneming niet streeft naar een optimale winst, maar naar een optimum van één andere variabele; met name wordt daar veelal voor gekozen de omzet, maar een mogelijke andere variabele is groei. Bekende auteurs in deze groep zijn Baumol en Marris 9). De keuze van deze andere variabelen wordt veelal ingegeven door het feit dat uit onderzoek steeds weer blijkt dat de leiding, meestal geen eigenaren, bij het nemen van beslissingen primair let op andere variabelen dan de winst.

b. De tweede subgroep stelt dat de onderneming niet streeft naar het maximum van één variabele, maar naar het maximum van een leiders- of leidingsfunctie, waarin een groot aantal variabelen kan zijn opgenomen. In een dergelijke functie zouden bijv. kunnen voorkomen variabelen die aangeven hoe een overwinst, d.w.z. het verschil tussen de winst in een bepaalde periode en een bedrag dat moet worden uitgekeerd aan aandeelhouders, wordt verdeeld over de financiering van bepaalde projecten en emolumenten. Op deze wijze is het mogelijk meer expliciet dan in het geval van omzétmaximalisatie rekening te houden met overwegingen die de bedrijfsleiding beïnvloeden bij het nemen van beslissingen. Een bekende representant van deze subgroep is O.E. Williamson 10).

c. In plaats van het gedrag van de leiding weer te geven door het opnemen van additionele of andere variabelen in de waardefunctie, wordt deze subgroep gekenmerkt door de omstandigheid dat zij met behulp van randvoorwaarden (veelal in de zin van aspiratieniveaus) het gebied waarbinnen een oplossing moet komen te liggen inperkt 11). Een bezwaar van deze benadering is dat de afbakening van het oplossingsgebied een element van willekeur kan vertonen. Indien men echter de speci-

ficatie van de randvoorwaarden afhankelijk stelt van gedragsoverwegingen kan het element van willekeur worden verwaarloosd. Het voordeel van deze benadering is, dat het specificeren van gedragsoverwegingen via randvoorwaarden minder problemen met zich hoeft mee te brengen dan het overeenkomstige streven d.m.v. het uitbreiden van de waardefunctie.

Als *derde stroming* moet worden genoemd de groep die zou kunnen worden aangeduid als de empiristen. Ook in dit geval kan weer een onderverdeling worden gemaakt. We zouden twee subgroepen willen onderscheiden.

a. De groep, die niet uitgaat van het handelen van de individuele producent of consument, maar die als startpunt voor de analyse kiest het gedrag van beide partijen op de markt. Men neemt aan dat m.b.v. statistische methoden een schatting kan worden gemaakt van de belangrijkste relatie(s), die dit gedrag bepalen. Deze groep die we eenvoudigheidshalve hebben ondergebracht bij de empiristen, omdat ze zich veelal bedient van statistische methoden, gaat theoretisch o.a. terug op het werk van Cassel. De resultaten die deze groep heeft bereikt zijn niet overweldigend te noemen; voor een deel is dit, naar onze mening, een gevolg van het feit dat men veelal simplistische vooronderstellingen hanteert over de wijze waarop het aggregatieproces, noodzakelijk voor het bepalen van de gedragsrelaties van marktpartijen zou kunnen of moeten plaatsvinden. Barten en Wold zijn vertegenwoordigers van deze subgroep.

4) Onze bespreking van de recente ontwikkelingen in de prijstheorie is gebaseerd op de volgende boeken: I. Horowitz, *Decision making and the theory of the firm*, New York, 1970; Th. H. Naylor en J. H. Vernon, *Microeconomics and decision models of the firm*, New York, 1969. Lezers die belangstellend zijn, maar niet bereid handboeken aan te schaffen, verwijzen we naar: *The theory of the firm*, ed. J. C. Archibald, Penguin Modern Economics Readings, 1971 en *Price Theory*, ed. H. Townsend, Penguin Modern Economics Readings, 1971.

5) Naylor en Vernon, t.a.p., blz. 282 e.v., Horowitz, t.a.p., hfdst. 8, 10 en 11.

6) Naylor en Vernon, t.a.p., blz. 146 e.v.; Horowitz, t.a.p. hfst. 9.

7) Zie Horowitz t.a.p., hfst. 2, 3, 4 en 8, zie voorts K. S. Palda, *Economic Analysis for Marketing Decisions*, Englewood Cliffs, 1969.

8) Met name het onderscheid gedetermineerd en stochastisch loopt dwars door de indeling veranderlijk-stationair en die tussen zekerheid, risico en onzekerheid, zie Naylor en Vernon, t.a.p., hfst. 12 en 16, Horowitz, t.a.p., hfst. 12 en 13.

9) W. J. Baumol, On the theory of expansion of the firm, *The American Economic Review*, Vol. LII, 1962, nr. 5; R. Marris, A model of managerial enterprise, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. LXXVII, 1963, nr. 2. Zie ook W. J. Baumol, On the theory of oligopoly, *The Theory of the Firm*, t.a.p.

10) O. E. Williamson, *The economics of discretionary behavior: managerial objectives in a theory of the firm*, Englewood Cliffs, 1964, zie ook J. H. Williamson, Profit growth and sales maximization, *The theory of the firm*, t.a.p. Voor verdere literatuurverwijzingen wordt men verwezen naar I. Horowitz, t.a.p., hfst. 10.

11) Onder een aspiratieniveau verstaat men de minimaal acceptabele waarde van een als criterium dienende variabele, waaraan de uitkomsten van een bevredigend alternatief zullen moeten voldoen. Korter geformuleerd is het aspiratieniveau de waarde van een doelvariabele, waarnaar een individu streeft. Zie J. L. Bouma, *Onderhemingsdoel en winst*, Leiden, 1966.

b. Een groep die uitgaat van de vooronderstelling dat de resultaten van het handelen slechts voor een relatief klein deel worden bepaald door de beslissingen die door de leiding van een organisatie worden genomen, en voor het grootste deel afhankelijk zijn van een groot aantal kleine, onafhankelijk van elkaar werkende factoren die via multiplicatie het uiteindelijk resultaat beïnvloeden. Deze groep, die men de „stochastische procesgroep” zou kunnen noemen, beroept zich op het feit dat vele groeiprocesen in het economische leven kunnen worden beschreven m.b.v. een logaritmischnormale verdeling. Een concrete uitwerking daarvan vindt men in de beschrijving van de groei van ondernemingen m.b.v. Markov-processen 12). Wij citeren Hart, die opmerkt: „These results reinforce the view that there is a large stochastic component in the forces determining the growth of firms, which makes it difficult to adopt a deterministic explanation” 13). De essentie van het betoog van deze laatste subgroep betekent voor de economische analyse tweeërlei:

1. Het analyseren van geaggregeerde relaties vanuit economisch gezichtspunt heeft volgens de „stochastische procesgroep” weinig betekenis. Immers, het merendeel der variantie in de afhankelijke variabele wordt door het stochastische karakter van het proces bepaald en niet door onafhankelijke variabelen als inkomen, prijs en reclame.
2. Bij het analyseren van micro-processen, zoals de bedrijfseconomie die verricht, komt de klemtoon te liggen op het beschouwen van de mogelijkheden die een organisatie heeft om te reageren op gebeurtenissen die slechts beperkt voorspelbaar zijn, maar die wel in grote mate de levenskansen van een organisatie bepalen. Het zijn juist de procedures die hierop reageren, die de flexibiliteit van de organisatie en daarmee haar overlevingskans bepalen. Het analyseren en ontwikkelen van deze procedures (die o.a. betrekking hebben op de vaststelling van de prijs) kan dan ook worden beschouwd als één van de belangrijkste taken van de bedrijfseconomie.

Als vierde stroming kan worden genoemd die van de *simulatie* 14). Ook in deze stroming kunnen verschillende groepen worden onderscheiden. We zullen een tweedeling maken, die voor ons betoog van belang is.

a. Een groep die, op grond van de door ons in het tweede artikel genoemde argumenten, van mening is dat het gedrag van mensen niet kan worden beschreven m.b.v. procedures die optimale oplossingen garanderen. Om de zogenaamde gedragswetenschappelijke benadering een inhoud te geven dienen andere — veelal heuristische — procedures te worden ontwikkeld 15). Indien men het begrip simulatie definieert als een verzameling van technieken, dan kunnen deze heuristische procedures hiertoe in vele gevallen worden gerekend 16).

b. Een groep die simulatie ziet als een nieuw hulpmiddel voor het oplossen van problemen. In de benadering van deze groep staat centraal het vinden van een antwoord op de vraag: welke techniek kan onder welke omstandigheden het beste worden gebruikt voor het oplossen van een bepaald probleem 17). Naar onze mening biedt het uitgangspunt van deze groep een mogelijke weg om te komen tot een integratie van de bedrijfseconomische en algemeen-economische benadering van de problematiek van het gedrag van organisaties. Het verschil tussen beide benaderingen moet dan worden gezocht in de mate van aggregatie en niet in de methode van onderzoek 18). De bedrijfseconomie zal in het algemeen relaties onderzoeken die niet of weinig

geaggregeerd zijn, met name om de gedragsaspecten in de beschouwing te kunnen betrekken. De algemene economie zal sterker geaggregeerde relaties gebruiken, vooral omdat zij de gevolgen van interacties van partijen wil bestuderen.

3. De holistische conceptie

De in de vorige paragraaf geschetste recente ontwikkelingen kunnen worden samengevat met de volgende typering(en). Enerzijds kiest men de individuele onderneming als uitgangspunt voor de studie van het verschijnsel prijs en anderzijds besteedt men steeds meer aandacht aan de begrippen risico en onzekerheid. Beide liggen in elkaars verlengde. Immers, wanneer men individuele beslissingsprocessen wenst te aggregeren om te komen tot de verklaring van het verschijnsel marktprijs, dan zal een dergelijke aggregatie zich vooral uiten in een versterkt stochastisch karakter van de variabelen. Dit is niet de enige oorzaak voor het optreden van de stochastiek in de economie, maar het is stellig de belangrijkste. In de eerste twee stromingen die we in de vorige paragraaf hebben besproken gaat de aggregatie van de individuele beslissingsprocessen niet gepaard met een toenemend stochastisch karakter van de variabelen 19). De reden hiervoor is dat alle individuele ondernemingen een gelijksoortige doelstelling hanteren en voorts — dat is het belangrijkste argument — uitgaan van de vooronderstelling dat slechts één orgaan als entiteit beslist (holisme). Weliswaar zal er ook in dit geval sprake zijn van een zekere stochastiek, maar deze wordt door het aggregatieproces niet versterkt.

Bij de bestudering van het gedrag van organisaties kan, indien men uitgaat van de generaliserende abstractie, naar onze mening de vooronderstelling van het holisme niet worden geaccepteerd. Men laat dan het

12) I. J. Adelman, A stochastic analysis of the size of distribution of firms, en P. E. Hart. The size and growth of firms, *The theory of the firm*, t.a.p. Modern Economics Readings, 1971.

13) Hart, t.a.p., blz. 380.

14) Th. H. Naylor, Corporate simulation models and the economic theory of the firm, *Corporate simulation models*, ed. A. N. Schrieber, Washington, 1970, Naylor en Vernon, t.a.p., hfst. 18.

15) Het bekendste werk op het door ons besproken terrein is van R. M. Cyert en J. G. March, *A behavioral theory of the firm*, Englewood Cliffs, 1963. Voor een publikatie met een uitstekend overzicht op de veelheid van publikaties en benaderingen van de problematiek in organisaties verwijzen we naar E. Johnson, *Studies in multiobjective decision models*, Lund, 1968.

16) We zullen verder geen aandacht besteden aan alle mogelijke criteria die zouden kunnen worden gebruikt om aan te geven welke elementen wel of geen deel uitmaken van die verzameling.

17) Naylor is één van de bekendste leden van deze groep.

18) Forrester heeft aangetoond dat de methode van simulatie toepasbaar is op alle mogelijke problemen, onafhankelijk van de aggregatiegraad. Zie J. W. Forrester, *Industrial dynamics*, New York, 1961, J. W. Forrester, *Urban dynamics*, Cambridge, Mass., 1969 en J. W. Forrester, *World dynamics*, Cambridge, Mass., 1971.

19) Ook de tweede stroming doet dit expliciet ondanks het feit dat ze uitgaat van de vooronderstelling dat we te maken hebben met een waardefunctie die door een groep — de leiding — is gespecificeerd. Centraal staat nl. niet het feit of de beslissing door één of meer personen wordt genomen, maar de omstandigheid dat er slechts één orgaan beslist.

wezenskenmerk en de wezenlijke problemen rond het functioneren van organisaties buiten beschouwing 20). Gezien dit uitgangspunt rijst de vraag hoe een integratie tussen de bedrijfseconomische benadering en die van de algemene economie tot stand moet worden gebracht. Twee punten staan daarbij naar onze mening centraal.

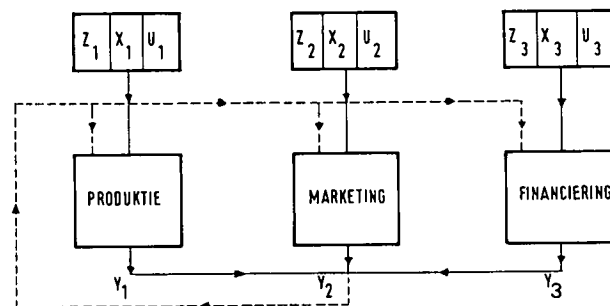
A. Het loslaten van de vooronderstelling van het holisme betekent dat men de éénduidig bepaalde doelstelling en bovendien het bestaan van één beslissingsorgaan verwerpt. Daaruit vloeit direct voort dat het maximeren, in de zin van het zoeken naar een maximum maximum, als richtsnoer voor de bepaling van het handelen niet kan worden gehanteerd. Dat betekent echter niet, zoals Hartog beweert, dat wij bij de analyse het maximeren als hulpmiddel zouden moeten loslaten. Immers, zoals we in paragraaf twee, bij de bespreking van de varianten van de tweede stroming, reeds opmerkten, kan ook m.b.v. maximeren een specificatie van het gedrag in de werkelijkheid worden gevonden. Dit geldt in het bijzonder voor het maximeren onder randvoorwaarden. Men moet zich echter in dat geval wel realiseren dat het op die wijze gevonden maximum geen overeenkomst vertoont met het maximum maximum 21). Het door Hartog gehanteerde onderscheid tussen „maximizers” en „satisficers” kan dan ook niet los worden gezien van het al of niet accepteren van de vooronderstelling van het holisme. Interpreteert men maximizers als personen die streven naar een maximum maximum, zoals wij dit hebben gedaan, dan bestaan er geen maximizers. Een beroep op een artikel van Hague is dan ook niet geldig 22). Hague laat nl. zelf in het midden wat hij precies onder een maximizer verstaat, nog sterker, hij merkt op: „Indeed, it might be more realistic to see most of these firms, too, as satisficers” 23).

B. Het doel van een prijsstheorie is niet het gedrag van organisaties te verklaren. De prijsstheorie tracht een verklaring te geven van het proces waarlangs een prijs op een markt tot stand komt. Daarvoor moet ze bepaalde vooronderstellingen aannemen over de wijze waarop marktpartijen zich gedragen. Het is zeer goed mogelijk, maar dat zou empirisch moeten worden onderzocht, dat het gedrag van partijen t.a.v. de bepaling van een prijs in één of enkele relaties kan worden gespecificeerd. Met behulp van een verzameling van deze relaties zal dan, eventueel gebruikmakend van een maximeringsprocedure, een oplossing kunnen worden gevonden.

Laten we eens aannemen dat het gestelde technisch uitvoerbaar is 24). We zouden dan de volgende samenhang tussen de algemeen-economische en de bedrijfseconomische benadering kunnen construeren. De bedrijfseconomie verklaart het functioneren van de organisatie als marktpartij in de rol van aanbieder en zal, eventueel in samenwerking met de algemene economie, moeten onderzoeken hoe de gedragsvergelijking(en) van de organisatie t.a.v. de markt er uitzien. Uitgaande van deze vergelijking kan de aanbodkant worden gespecificeerd. Deze specificatie kan, naar onze mening, veelal bestaan uit sterk geaggregeerde relaties. Voor een individuele organisatie zouden we hierbij kunnen denken aan drie onafhankelijke subsystemen — productie, marketing en financiering. In figuur 1 is een stroomschema van een dergelijk organisatiemodel weergegeven 25).

De werking van elk der drie subsystemen leidt tot bepaalde uitkomsten, in de zin van de voor het betrokken beslissingsgebied relevante doelvariabelen. Deze

FIGUUR 1

uitkomstvariabelen geven we weer door de symbolen Y_1 , Y_2 en Y_3 , waarvoor geldt:

- Y_1 is een vector met uitkomstvariabelen voor het productiesubstelsysteem, zoals het produktievolume en de voorraadgrootte;
- Y_2 is een vector met uitkomstvariabelen voor het marketingbeslissingscentrum; te denken valt hierbij aan de afzet en het marktaandeel;
- Y_3 is een vector met uitkomstvariabelen voor het financiële subsysteem, zoals het geïnvesteerde vermogen en de winst.

Voor ieder der subsystemen zal gelden dat de betreffende uitkomsten afhankelijk zijn van de volgende factoren.

a. De instrumentele of beslissingsvariabelen van het betrokken subsysteem. Indien we het marketingbeslissingsgebied in dit verband als voorbeeld nemen, zouden we kunnen denken aan de verkoopprijs, de reclame of het aantal vertegenwoordigers. We noemen deze variabelen:

- de vector Z_i per beslissingscentrum i , voor $i = 1, 2, 3$.
- b. de exogene variabelen, bijv. het algemene prijspeil, het inkomen van de consumenten en de fiscale maatregelen van de overheid. Bij deze variabelen spreken we van:
- de vector X_i per beslissingscentrum i , voor $i = 1, 2, 3$.
- c. De uitkomsten van het betrokken en de andere subsystemen in de voorafgaande perioden, dus:
- $Y_{1, t-j}$, $Y_{2, t-j}$ en $Y_{3, t-j}$ voor $j = 1, 2, \dots, n$.
- d. Een stochastische foutterm, aan te geven met:
- U_{it} per beslissingssubstelsysteem voor $i = 1, 2, 3$.

De vergelijkingen, die een formalisatie zijn van het

20) Op alle argumenten voor deze stelling zullen we hier niet ingaan. In ons tweede artikel hebben we in paragraaf drie enkele van die argumenten genoemd.

21) De belangrijkste reden daarvoor hebben we in ons tweede artikel, paragraaf drie, besproken.

22) Hartog, t.a.p., blz. 838.

23) D. C. Hague, The firm in theory and practice, *Schaarste en welvaart*, Leiden, 1971, blz. 44.

24) Gezien de literatuur over dit onderwerp, bijv. het bekende boek van Cyert en March en het artikel van J. A. Howard en W. M. Morgenroth, Information processing model of executive decisions, *Management Science*, vol. 14, 1968, blz. 416 e.v., is er direct geen aanleiding te vooronderstellen dat dit niet mogelijk zou zijn. Een oplossing zou bijv. kunnen zijn dat m.b.v. simulatie verkregen resultaten worden geaggregeerd in een regressievergelijking. Een andere mogelijkheid voor het verkrijgen van gegevens is het parametriseren van een lineair programmeringsmodel.

25) Het voorbeeld is met enige veranderingen ontleend aan Th. H. Naylor, Towards a theory of corporate simulation models, *Computer simulation versus analytical solutions for business and economic models*, Vol. IV, supplement 1, Gothenburg, 1972.

hiervoor beschreven beslissingssysteem van een organisatie, kunnen als volgt worden geformuleerd.

(1)

$$A_1 X_{1t} + B_1 Y_{1t} + \sum_{j=1}^3 \sum_{i=1}^n B_{ij}^1 Y_{i, t-j} + C_1 Z_{1t} + D_1 = U_{1t}$$

(2)

$$A_2 X_{2t} + B_2 Y_{2t} + \sum_{j=1}^3 \sum_{i=1}^n B_{ij}^2 Y_{i, t-j} + C_2 Z_{2t} + D_2 = U_{2t}$$

(3)

$$A_3 X_{3t} + B_3 Y_{3t} + \sum_{j=1}^3 \sum_{i=1}^n B_{ij}^3 Y_{i, t-j} + C_3 Z_{3t} + D_3 = U_{3t}$$

Hierin zijn A_i , B_i , C_i en D_i vectoren met coëfficiënten;

B_{ij}^1 , B_{ij}^2 en B_{ij}^3 zijn coëfficiëntenmatrices.

Wanneer we aan de hand van vergelijking (1), (2) en (3) het beslissingsproces voor één gehele onderneming kunnen beschrijven, dan zouden we vervolgens eveneens in staat moeten worden geacht een hoger aggregatieniveau te kiezen dan dat van de individuele organisatie. De resultante van dit hogere aggregatieniveau zal dan kunnen dienen voor de verklaring van het verschijnsel marktprijs. We moeten hierbij bedenken dat — zoals wij aan het begin van deze paragraaf reeds opmerkten — een belangrijke consequentie van een hoger aggregatieniveau kan zijn een versterking van het stochastische element. Of de in de vergelijkingen (1), (2) en (3) gekozen vorm óók de juiste is voor de relaties tussen verschillende organisaties op een markt, kan niet op voorhand worden gesteld. Wel kan worden opgemerkt dat vele mogelijke beschrijvingen van geaggregeerde relaties kunnen worden herleid op die van de lineaire differentievergelijkingen 26).

Uiteraard zal een zelfde weg ook moeten worden bewandeld voor de vraagzijde. Voor zover het het gedrag van consumenten betreft zal dit veel grotere problemen oproepen dan in het geval van specificeren van de aanbodrelaties. We kennen immers wel een bedrijfseconomie, maar geen consumenteneconomie. Het is echter mogelijk dat ook hier geaggregeerde relaties in bepaalde gevallen een oplossing kunnen bieden 27).

Onze suggestie is een combinatie van enkele mogelijkheden die in paragraaf twee zijn genoemd. Gezien ons uitgangspunt van de generaliserende abstractie zullen het aggregeren en het gebruik van de statistische methoden belangrijke hulpmiddelen zijn, zonder dat we daarbij op voorhand het gehele proces als stochastisch zouden willen kenmerken. Zoals we reeds opmerkten kan door een verdere detaillering een stuk stochastiek worden uitgesloten; deze detaillering moet verder gaan dan beschreven in de stromingen één en twee in paragraaf twee. Juist in dit verder gaan ligt het raakpunt tussen bedrijfs- en algemene economie. De bedrijfseconomie verklaart dan het *waarom* van de relaties in de organisatie, de algemene economie neemt, al of niet na aggregatie, alleen het *hoe* in de relaties vastgelegd over. Op deze wijze is een logisch raakpunt tussen beide zusterwetenschappen gecreëerd.

Dit raakpunt, met name het loslaten van het streven naar een maximum maximorum als richtsnoer voor het handelen, brengt wel één groot verschilpunt met zich mee tussen onze benadering en de eerste drie genoemd in paragraaf twee. In onze benadering is het onmogelijk te spreken van een algemeen evenwicht. Dit om de eenvoudige reden dat in de relaties die de bedrijfseconomie

toelevert niet meer alle alternatieven zijn opgenomen. De eventuele oplossing die dan ook wordt verkregen zegt niets meer over een evenwicht in de normale, in de economie gebruikelijke betekenis van het woord. De oplossing zal moeten worden onderzocht op stabiliteitskenmerken. Ongetwijfeld zullen vele economen dit als een nadeel ondervinden. In onze gedachtengang is dit echter alleen een voordeel 28). Opnieuw uitgaande van de generaliserende abstractie vinden wij het bestuderen van evenwichtsvoorwaarden van een in de realiteit niet bestaande toestand alleen verklaarbaar uitgaande van de psyche van de aanhangers van deze benadering. In dit verband willen we met instemming Joan Robinson citeren: „There is also a psychological element in the survival of equilibrium theory. There is an irresistible attraction about the concept of equilibrium — the almost silent hum of a perfectly running machine; the apparent stillness of the exact balance of counteracting pressures; the automatic smooth recovery from a change disturbance. Is there perhaps something Freudian about it? We have to look for a psychological explanation to account for the powerful influence of an idea that is intellectually unsatisfactory” 29).

Wat werd opgemerkt t.a.v. het begrip evenwicht, geldt ook voor het argument dat men bij het loslaten van de holistische conceptie, de vraag naar de onzelfstandige produktiefactoren niet meer kan verklaren 30). Deze vraag kan ook niet rechtstreeks worden afgeleid uit de vraag naar de eindprodukten, omdat de beslissingsprocessen in organisaties, die deze afleiding bewerkstelligen, sterk verschillen. Men denke in dit verband aan de functies van voorraden en de rol die deze spelen als beslissingsvariabele. Voor het afleiden van de vraag naar onzelfstandige produktiefactoren, d.w.z. het specificeren van het gedrag van de organisatie als vrager, kan dezelfde benadering worden gebruikt als hiervoor werd geschetst voor de functie van de aanbieder.

A. Bosman

G. J. van Helden

J. C. Reuijl

(In *ESB* van 31 januari a.s. zal Prof. Dr. F. Hartog, op de drie artikelen van Prof. Bosman, Drs. Van Helden en Drs. Reuijl reageren).

26) Ook Forrester kiest voor zijn simulatiebenadering het instrument van de differentievergelijkingen.

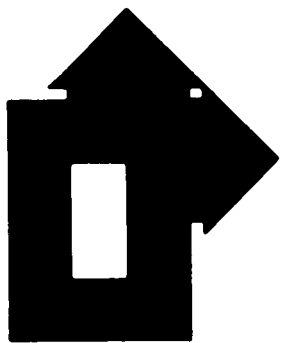
27) Het consumentengedrag wordt o.a. in de commerciële bedrijfseconomie bestudeerd. Ook hier kunnen verschillende stromingen worden onderscheiden. De belangrijkste zijn: a. bestudering van het gedrag gezien vanuit de markt, A. E. Amstutz, *Computer simulation of competitive market response*, Cambridge, Mass., 1967; b. bestudering van het gedrag van de individuele consument, J. F. Engel, D. T. Kollat en R. D. Blackwell, *Consumer behavior*, New York, 1968, en c. de stochastische procesbenadering, D. G. Morrison, *Testing brand-switching models, Application of management science in marketing*, eds. D. B. Montgomery en C. L. Urban, Englewood Cliffs, 1970.

28) Zie voor een beschouwing over de problematiek rond het begrip evenwicht, J. S. Chipman, *The nature and meaning of equilibrium in economic theory, Price theory*, t.a.p.

29) J. Robinson, *Economic philosophy*, Penguin Books, 1964.

30) Hartog, t.a.p., blz. 838.

**Bijbenen en bijblijven,
ESB maakt het mogelijk.**

Chronische kwaal

A. F. VAN ZWEEDEN

In dit blad heeft Drs. G. Brouwers voorzichtig gesuggereerd dat de niet aflatende inflatie in dit land forser zou moeten worden aangepakt dan tot dusver gebeurt. Met zijn beeldspraak over de „mallemlolen” van de loon-prijsspiraal die „even” zou moeten worden stilgezet was de secretaris-generaal van het departement van Economische Zaken weinig expliciet over zijn ware bedoelingen, maar in kringen van werkgeversorganisaties en vakbeweging begrepen men dat hij doelde op een loon- en prijsstop.

Het NVV reageerde met de opmerking dat inflatiebestrijding een ingewikkelder zaak is dan Brouwers het wil voorstellen en dat het niet aangaat alleen de lonen te grijpen. Het Verbond van Nederlandse Ondernemingen bracht een soort pocket-brochure in omloop over de inflatie waarin aanschouwelijk wordt voorgesteld (in de vorm van grafiekjes) dat het prijsbeleid maar een beperkte sector van de economie treft en dat het in die sector maar tijdelijk werkt, omdat na verloop van tijd het prijsniveau toch weer terugkeert naar zijn „natuurlijke” niveau.

Aan het begin van een jaar waarin de eerste ervaringen met het centraal akkoord zodanig zijn dat van een volledig succes kan worden gesproken (bouwen haven-cao), waarin de vakbonden hun bereidheid tonen zich opnieuw aan de discipline van het centrale overleg te onderwerpen, zijn de meningen over diagnose en therapie van het inflatiesyndroom nog altijd niet uitgekristalliseerd in een algemeen akkoord. Dat gebrek aan overeenstemming speelt ook de kabinetsformatie parten.

Het ziet er naar uit dat de discussie over een nieuw sociaal contract dit jaar vroeger zal worden ingezet om regering en parlement gelegenheid te geven een actievare rol te spelen in de discussie over het sociaal-economische beleid. De gedachten gaan daarbij uit naar een tweejarig contract, hetgeen duidt op een aanzet tot een middellange termijnplanning, waarvoor het Centraal Planbureau in het centraal economisch plan het materiaal moet verschaffen.

Een tweejarig contract heeft een min-

der rechtstreeks verband met de loonvorming die zich overwegend voltrekt in de vorm van éénjarige cao's. Een sociaal contract krijgt zo opgevat minder het karakter van een loondictaat zoals het centraal akkoord voor 1973, waarin precies is vastgelegd dat de arbeidsvoorwaardenverbetering bij vernieuwing van cao's niet meer dan 3,5% mag bedragen.

In een tweejarig contract is zo een cijfer nog wel aan te geven, maar het ligt meer voor de hand op wat langere termijn dan een jaar tot een afspraak te komen over de verdeling van de geraamde ruimte voor inkomensgroei, waarbij alleen globaal wordt aangegeven hoeveel ter beschikking kan komen voor het reële beschikbare inkomen in de particuliere sector en hoeveel voor de overheid.

Een aantal essentiële zaken zal — wil er een degelijk akkoord tot stand komen — in elkaar moeten grijpen. In de eerste plaats moet de SER voor de derde maal een advies uitbrengen over de programmering van de sociale verzekeringen op middellange termijn. Het beslag van de sociale lasten op de beschikbare ruimte is zo groot geworden, dat dit jaar een bruto loonstijging van 12 à 13% nodig is om een reële inkomensverbetering van 1 à 1,5% mogelijk te maken.

De stijging van de sociale lasten alleen al maakt het vrijwel onmogelijk de nominale loonstijging in overeenstemming te brengen met de stijging van de macro-economische produktiviteit, als dit al een cijfer is dat richtsnoer kan zijn voor een evenwichtige loonontwikkeling in alle sectoren van de economie.

Veel moeilijker dan vastlegging van het stijgingstempo op de door de regering gewenste 3% van het nationale inkomen, is het bereiken van overeenstemming over de beperkingen die in het pakket van sociale voorzieningen zullen moeten worden aangebracht.

Een tweede voorwaarde voor een werkbaar sociaal contract is overeenstemming over de toeneming van de belastingdruk, een van de punten waarop tot nu toe de vorming van een nieuw kabinet vastzit.

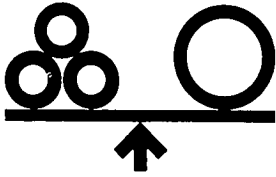
Het Centraal Planbureau heeft onlangs becijferd dat de belastingdruk in de komende regeringsperiode tot 1976 zal stijgen met drie tot acht procentpunten (van 29 tot 32 à 37%), afhankelijk van vijf mogelijke varianten van fiscaal beleid. De stijging van de belastingdruk wordt veroorzaakt door een cumulatief werkend automatisme dat „sluipende progressie” wordt genoemd. De problematiek waarvoor elk kabinet zich ziet geplaatst is, dat door de werking van de sluipende progressie de druk van de loon- en inkomstenbelasting voortdurend stijgt. Met de groei van het inkomen vallen ook steeds meer mensen onder de werkingssfeer van deze belastingen. Dat dwingt tot het opschuiven van de belastingvrije voet, waardoor de gemiddelde druk op de middelbare en hogere inkomens toeneemt. Vooral zorgwekkend is de stijging van de marginale druk. Die dreigt volgens het Centraal Planbureau in de komende jaren prohibitief hoog te worden. Dat wil zeggen zo hoog, dat opschuiving van de belastingvrije voet niet meer binnen de sfeer van de inkomstenbelasting kan worden gecompenseerd en dat de belastingopbrengst via de nominale en de reële progressie niet meer toereikend is om de uitgavenstijging te financieren.

Het samenstel van factoren die de inflatiespiraal op een te hoog toerental draaiende houden, is zo gecompliceerd en zo moeilijk te ontwarren, dat er alle reden is om uiterst sceptisch te staan tegenover elke vorm van inkomensbeleid, zeker tegenover loon- en prijsstoppen die even een symptoom de kop indrukken, maar de onderliggende krachten niet bezweren.

Het lijkt meer dan waarschijnlijk dat Prof. Albeda het bij het rechte eind heeft als hij stelt dat permanente inflatie de chronische kwaal is van de post-industriële samenleving (zie zijn pas bij de Universitaire Pers Rotterdam uitgekomen boek *Vakbeweging en maatschappijstructuur*).

De „tertiaire revolutie” — het opdringen van de dienstensector — gaat gepaard met de overgang van de inflatie in een hogere versnelling, terwijl de

Geld- en kapitaalmarkt- interacties in 1972

J. C. PRANGER*

De geldmarkt en de kapitaalmarkt staan in Nederland niet geheel los van elkaar. Door het financiële gedrag van marktpartijen die zowel op korte als op lange markten opereren ontstaat een zekere mate van onderlinge samenhang. Tot de marktpartijen die in principe op beide markten kunnen opereren behoren: het rijk, lagere overheden, sociale fondsen, particuliere pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen, spaarbanken, een deel van het bedrijfsleven en de banken. Nu is geen van deze marktpartijen volkomen vrij in de keuze van de termijn van zijn financiële operaties. Zowel geldgevers als geldnemers hebben rekening te houden met tal van geschreven en ongeschreven voorschriften. Men denke bijvoorbeeld aan wettelijke voorschriften, statutaire bepalingen, beleggingsregels van toezichthoudende organen, monetaire regels, bedrijfseconomische (vuist)regels en wat dies meer zij. Men mag dan ook verwachten dat kleine verschillen in rente en/of beschikbaarheid van middelen tussen deelmarkten nog geen aanleiding zullen zijn tot belangrijke wijzigingen in het „normale” financiële gedrag van genoemde marktpartijen.

Met behulp van de kwartaalberichten van De Nederlandsche Bank bezien wij de vraag in hoeverre de soms extreme situaties op de geldmarkt in 1972 geleid hebben tot reacties in het financiële gedrag.

De geldmarkt kreeg in de tweede week

inflatie tevens geïnternationaliseerd wordt, aldus Albeda. De produktiviteitsstijging in deze derde sector, die al meer dan 50% van onze economie uitmaakt, is vooralsnog geringer dan die in de landbouw en de industrie. Toch wordt de loonstijging bepaald aan de hand van de gemiddelde nationale produktiviteitsstijging en wordt het loonpeil in de dienstensector opgetrokken aan dat in de industrie.

Het moet toch wel zo langzamerhand beginnen door te dringen dat er iets mis is met de normen die wij aanleggen aan de loonontwikkeling.

A. F. van Zweeden

van maart een forse toestroming van middelen uit het buitenland te verwachten. Deze liquiditeitsimport leidde bij het bedrijfsleven tot een aanwas van de girale tegoeden bij de banken. De banken waren op korte termijn niet in staat deze gelden uit te zetten, daar de kredietvraag bij het bedrijfsleven ontbrak om conjuncturele redenen alsmede ten gevolge van een ruime liquiditeitspositie. In april beschikten de banken dan ook over flinke renteloze tegoeden bij De Nederlandsche Bank. De geldmarkt was ruim, de rentetarieven waren laag. De situatie op de valutamarkten was op dat moment tamelijk ondoorzichtig. De vraag of een nieuwe toestroming van „hot money” de geldmarkt voor langere tijd zeer ruim zou houden hield velen bezig. Voor spaarbanken, fondsen 1) en banken gaf deze situatie aanleiding om hun geldmarktactiviteiten naar de kapitaalmarkt te verleggen.

Deze omzetting van geldmarktuitzettingen (waarvan verlenging door de ruimte op de geldmarkt niet mogelijk was, dan wel tegen een zeer laag tarief) in kapitaalmarktbeleggingen vergrootte het aanbod op de kapitaalmarkt. Het gevolg bleef niet uit. De rente op staatsobligaties daalde tussen december 1971 en maart 1972 met bijna 1%. Op de onderhandse markt bedroeg de daling in deze periode maar liefst 1,2%. De lachende partij was vooral de lagere overheid, die een deel van de vlottende schuld tegen relatief lage tarieven kon consolideren. Ook het bedrijfsleven oefende in het eerste kwartaal van 1972 een flink beroep op de kapitaalmarkt uit. De fondsen en spaarbanken — van nature „lange beleggers” — kregen de rekening gepresenteerd voor hun escapades op de geldmarkt in de vorm van een (tijdelijke) rentedaling op de kapitaalmarkt.

Men mag aannemen dat de fondsen en spaarbanken in 1971 vooral uitstel van (lange) belegging verkozen, in de verwachting van een stijging van de lange rente. Dergelijke collectieve verwachtingen hebben op de korte termijn vaak de neiging zich zelf waar te maken. Immers door het uitstellen van belegging vermindert het geldaanbod, het-

geen ceteris paribus een rentestijging inhoudt. Deze politiek houdt echter risico's in. Bij een onverwachte daling van de lange rente kan de algemene renteverwachting omslaan, waarna door inhaal van de beleggingsachterstand de daling nog versterkt zal worden. In maart en april van 1972 waren het de lage geldmarkttarieven die het voor de lange beleggers te duur maakten om nog langer op een stijging van de lange rente te wachten. De afstoting van geldmarktuitzettingen door fondsen en spaarbanken had tot gevolg dat de nationale liquiditeitsquote (liquiditeitsmassa: nationaal inkomen) daalde. Deze schijnbaar ongerijmde daling van de liquiditeitsquote bij een ruime geldmarkt werd vooral door consolidatie van de vlottende schuld van rijk en lagere overheid veroorzaakt.

Belastingafdrachten leidden in mei tot verkleining van de ruimte op de geldmarkt. De korte rente steeg. De sociale fondsen wikkelden echter wederom geldmarkttransacties af samenhangend met exploitatietekorten. De institutionele beleggers teerden in deze periode — bij lage doch stijgende geldmarkttarieven — niet verder in op hun liquiditeiten. In mei en juni trok de lange rente bij een teruglopend aanbod dan ook weer aan. Deze meer normale situatie duurde niet lang. Begin juli was De Nederlandsche Bank weer genoodzaakt forse steunaankopen in dollars op het onderste interventiepunt van de dollarkoers te verrichten. De geldmarkt ruimte leidde tot zeer lage tarieven in juli, augustus en september. De lage geldmarkttrenten leidden bij het bedrijfsleven tot een neiging tot uitstel bij het aantrekken van lange middelen. Banken en spaarbanken verkozen als geldaanbieders echter een switch naar langere uitzettingen. De wachtlijst voor

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.
1) Verzamelnaam voor: Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, de particuliere pensioenfondsen, de levensverzekeringsmaatschappijen, het Ouderdomsfonds, het Weduwen- en Wezenfonds en andere sociale fondsen.

De Belgische banken naar een nieuw leefmilieu

E. THIELEMANS*

Onder de sprekende titel „Een nieuw leefmilieu voor de bankactiviteit is in wording”, brengt de Belgische Vereniging der Banken in haar zo pas verschenen jaarverslag 1972 overwegingen naar voren die een zekere weerklank hebben gevonden. Het is in België immers niet de gewoonte dat de banken of hun beroepsvereniging in het openbaar stelling nemen t.o.v. beleidsproblemen. Wanneer dat dan wel eens gebeurt wordt er natuurlijk over gesproken.

De Vereniging drukt haar mening kernachtig uit wanneer ze zegt:

„De Vereniging blijft ermee begaan op stapeling, overlapping en dubbele gebruiken van reglementeringen te voorkomen. Tevens tracht ze te vermijden dat die langer zouden blijven bestaan dan nodig of dat ze zich zouden overleven, wat hun natuurlijke tendens is. Voor de banken wordt een zware

last veroorzaakt door de verplichting om de talloze hieraan gekoppelde administratieve formaliteiten te respecteren. Daardoor wordt immers heel wat energie opgeslorpt voor niet rechtstreeks productieve doeleinden”.

Elders in het verslag wordt nog gezegd dat de opeenstapeling van deze lasten — bedoeld worden de verschillende begrenzingen van de bankactiviteit die in 1972 werden ingevoerd of gewijzigd — zwaar is qua administratieve kosten, qua verlies aan rendement en creatieve vrijheid. Als dusdanig worden onder meer besproken de veranderingen in de herdiscontopolitiek van de centrale bank, de herdiscontoplafonds, de kasreserve, de maatregelen op het gebied van de wisselreglementering, de verplichte financiering van de overheidssector, de coëfficiënt der eigen middelen.

Klaarblijkelijk heeft de Belgische

Vereniging der Banken het eens duidelijk willen zeggen dat de uitoefening van de bankbedrijvigheid geschiedt binnen een kader dat beperkend is, hetgeen niet bij iedereen bekend is.

„De banken zitten inderdaad gekneld in talrijke geschreven of niet geschreven reglementen”, schrijft de Vereniging. Vaak hoort men in de discussies rond de branchevervaging en de herziening van statuten en reglementen in de financiële sector dat de banken omzeggens alles is toegelaten, in ieder geval dat zij het zeer ruim hebben. De Vereniging wil hiertegen reageren. Zij heeft het ook over discriminaties waaronder de banken lijden op uiteenlopende gebieden als het inleveren van statistieken, de toegang tot bepaalde vormen van publiciteit of tot bepaalde media, de wetten op de burgerlijke bekwaamheid enz. Zij ontkent niet dat andere categorieën van financiële instellingen andere discriminaties kennen, maar aanvaardt niet dat deze een excuus zouden zijn en stelt in ieder geval dat het geheel onnodig de goede werking van het financiële apparaat belast. Vanwaar komt deze „oprisping”, die duidelijk meer is dan een gelegenheids-thema van een jaarverslag?

Men moet weten dat in België de afgelopen jaren een druk gesprek op gang is gekomen over de financiële structuren. Dat is een tiental jaren geleden begonnen met de Regeringscommissie voor de studie van de financiële problemen van de economische expansie, de zgn. Commissie De Voghel, genoemd naar haar voorzitter die tot vóór kort Vice-Gouverneur was van de Nationale Bank van België. Deze Commissie bracht vijf jaar later, in 1967, een tweede verslag uit. Einde 1970 bracht een nieuwe Commissie De Voghel een verslag uit over hervormingsvoorstellen wat betreft de wetten op het bank- en spaarwezen.

Aan de commissiewerkzaamheden namen deel personen uit de overheids-

emissies die De Nederlandsche Bank ter regulering van de kapitaalmarkt (structureel krap de laatste jaren) pleegt te hanteren was in september zelfs geheel verdwenen. De lagere overheid kon ook nu weer een stuk vlottende schuld consolideren.

De ruimte op de geldmarkt verdween in oktober in snel tempo, door omvangrijke belastingafdrachten aan het rijk om zelf om te slaan in een tekort. De door De Nederlandsche Bank eind september ingevoerde kasreserve ter afroming van de ruime geldmarkt kon na twee weken reeds op nihil worden gesteld. Ook de rente op de kapitaalmarkt trok verrassend snel aan. De eveneens ter afroming bedoelde staatslening van 6 3/4% a pari moest op 25 oktober worden teruggenomen. Vermoedelijk had het snelle aantrekken van de kapitaalmarktrente mede zijn oor-

zaak in de gedwongen verkopen van in obligaties belegde korte middelen. De wisselwerkingen tussen geld- en kapitaalmarkt leidden per saldo tot een daling van de liquiditeitsquote. De daling deed zich vooral voor bij de fondsen en spaarbanken, doordat kortlopende vorderingen op de lagere overheid (secundaire liquiditeiten) werden geconsolideerd. De doorgaans ruime liquiditeitspositie bij de banken leidde tot een gering animo voor termijndeposito's bij deze instellingen. Als resultaat hiervan vond in de statistieken van De Nederlandsche Bank een verschuiving van secundaire liquiditeiten (deposito's) naar primaire liquiditeiten (girale te goeden) plaats. Het is echter te verwachten dat deze „oneigenlijke girale gelden” bij een aantrekken van de geldmarktrente weer hun ware gezicht zullen tonen.

J. C. Pranger

Enkele rentestanden en rentetarieven in 1972

	jan.	febr.	maart	april	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
Daggeldrente	4,4	3,4	1,2	0,7	3,0	1,5	0,9	0,6	0,6	2,6	3,3	3,2
3-maands eurogulden (netto) ...	4,9	4,4	2,3	2,0	2,5	2,7	1,1	0,7	1,7	3,0	4,5	4,6
3-maands kasgeldleningen aan gemeenten	4,9	4,3	2,8	2,3	2,5	2,6	1,5	0,9	1,6	2,9	4,6	4,6
de drie nieuwste aflosbare staatsleningen	7,5	7,3	7,3	7,4	7,5	7,6	7,5	7,2	7,1	7,2	7,3	7,5

* De auteur is directeur en economische adviseur van de Kredietbank te Brussel.

kringen, de financiële wereld, het bedrijfsleven, de vakbonden, de academische kringen. De verslagen van de Commissie waren bedoeld als voorlichting en aanbeveling voor de regering om zekere hervormingen door te voeren.

Daarnaast functioneert sedert een vijftal jaren de zgn. Hoge Raad voor Financiën, een raadgevend orgaan, samengesteld uit vertegenwoordigers van ministeriële departementen, monetair autoriteiten, overheids- en particuliere ondernemingen en hoogleraren. De belangrijkste problemen met betrekking tot de financiële structuren en de financiële markten worden in de schoot van de Hoge Raad besproken.

Vooraf dient te worden vermeld het zgn. Overlegcomité voor de creditrentetarieven, dat een tweetal jaren geleden werd opgericht op aanbeveling van de Hoge Raad voor Financiën en wordt voorgezeten door de Gouverneur van de Nationale Bank. Dit comité werd opgericht met als doel:

„een permanent mechanisme in te voeren tot harmonisering van de creditrentetarieven dat de vorm zou aannemen van een akkoord van nationale discipline en verantwoordelijkheid, af te sluiten op basis van onderling overleg tussen de tussenpersonen van de overheidssector en de privésector, (bedoeld wordt de financiële sector), maar

dat de steun van de openbare overheid en in het bijzonder van de Nationale Bank zou genieten”.

Dit Overlegcomité is bijzonder actief geweest in 1972. De besprekingen hebben betrekking op de harmonisering van het algemene niveau van de creditrentevoeten en de imperatieven van het monetair beleid, de harmonisering van de creditrentevoeten van de publieke kredietinstellingen, de spaarkassen en de banken onderling en de harmonisering van de creditrentevoeten van grote en kleine financiële instellingen.

Al deze besprekingen en raadplegingen hebben de onderscheidene categorieën van financiële instellingen genoopt hun relatieve positie nauwkeuriger te bepalen, vooral omdat zij plaatsvinden op een fundamentele beweging naar meer branchevervaging. Bij gelegenheid komt dan van deze besprekingen en van de bekwamenissen en standpunten het essentiële ook in publikaties naar voren zoals in het jongste jaarverslag van de Vereniging der Banken, hetgeen aanzienlijk bijdraagt tot zijn lezenswaardigheid.

Op dit ogenblik ligt nog steeds een voorontwerp van wet op de regeringstafel dat belangrijke hervormingen moet aanbrengen in de monetair politiek,

de verdeling van de bevoegdheid tussen de controle-organen en het statuut van de financiële instellingen. Dat ontwerp zal een kluit zijn voor de nieuwe regering en de Belgische Vereniging der Banken heeft van de gelegenheid van haar jaarverslag gebruik gemaakt om over sommige punten uiting te geven aan de gedachten die in haar schoot leven, onder meer wat betreft de uitbreiding van de bevoegdheden van de centrale bank, de wenselijkheid van een beter overleg en een betere vertegenwoordiging van de banksector in bepaalde financiële organen.

Bij wijze van anticipatie op de nieuwe wetgeving werd in november vorig jaar een akkoord voor een kasreserve afgesloten tussen de monetair autoriteiten en de banken, de voornaamste openbare kredietinstellingen en de particuliere spaarkassen. Dit akkoord vervangt en verruimt voor een periode van drie maanden de overeenkomst die in juli was afgesloten met een groep van banken. Het is de eerste duidelijke doorbraak van de monetair politiek tot de niet-banken. Het is ook de eerste duidelijke doorbraak van de verschuiving van geldpolitiek naar liquiditeitspolitiek.

E. Thielemans

ESB

Ingezonden

Continuïteitsverbreking en accountantsverklaring

1. Drs. J. van Helleman en R. de Koning, register-accountant, publiceerden in *ESB* van 15 november 1972 onder bovenstaande titel. Het was een beschouwing over de intrekking van de goedkeurende accountantsverklaring bij de jaarrekening 1971 van Machinefabriek Reineveld NV. Op de datum van het gepubliceerde jaarverslag verving de accountant zijn eerdere goedkeurende verklaring door een „non-opinion“-verklaring. De reden was dat intussen surséance van betaling onafwendbaar was geworden; de continuïteit van de onderneming was in ernstige mate bedreigd, terwijl de waardering van activa en passiva op basis van continuïteit was geschied.

2. De principiële stelling van de auteurs luidde:

„Indien bij een jaarrekening, gebaseerd op „going-concern“-waardering, een goedkeurende verklaring wordt gegeven, betekent dit

- dat de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de financiële positie en de behaalde resultaten van de onderneming
- en dat de continuïteit is gewaarborgd”.

3. Ik heb eerst 4 weken gewacht of daartegen uit accountantskringen zou worden geprotesteerd, maar dat is niet gebeurd.

4. Mijns inziens is de uitgangstelling onjuist; in strijd met gebruikelijke opvattingen en in strijd met doelmatigheid. De jaarrekening moet een getrouw en *stelselmatig* beeld geven. Het stelsel houdt de *veronderstelling* van continuïteit in. Die veronderstelling is *usantieel*, tenzij de onderneming in liquidatie

gaat. Zolang er nog leven is, is er hoop. De schrijvers noemen zelf de mogelijkheid van het opdagen van „onverwachte redding”. Dat „onverwacht” is al een vraag. Sommige accountants verwachten niet veel goeds; sommige ondernemers verwachten meer hulp dan ze zullen krijgen.

5. Ik heb nog nooit een accountant ontmoet, die met zijn goedkeurende accountantsverklaring per definitie zijn hand in het vuur stak voor de continuïteit van de betrokken onderneming. Integendeel, bij financieringsaanvragen adviseert de accountant vaak in de geest van: „De onderneming staat er nogal gevaarlijk voor, maar als ze voldoende financiering kan krijgen om zich er bovenop te werken, zal ze het waarschijnlijk wel halen”.

Voor jonge of nieuwe ondernemingen is de continuïteit (nog) niet gewaarborgd. Toch krijgen ze terecht goedkeurende accountantsverklaringen op basis van de veronderstelling van continuïteit.

6. Auteurs verhullen niet dat het moeilijk is te voorzien of een zwak staande onderneming haar moeilijkheden zal overleven. Zij geven ook toe dat een alarmerende accountantsverklaring een wankele onderneming over de rand van de afgrond kan duwen. Toch menen ze dat de accountant bij „dreigende verbreking van de continuïteit” daarvan belanghebbenden — zoals personeel en buitenwereld — kond moet doen.

Dat wordt bepleit op grond van de rol van de accountant als „vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer”. M.i. is dat nog geen reden om euthanasie op ondernemingen te gaan plegen.

7. De situatie waarop het artikel in het bijzonder betrekking heeft, zou de volgende kunnen zijn. De onderneming heeft ten gevolge van slepende verliezen en/of rampzalige tegenslagen haar eigen vermogen verloren en haar orderportefeuille is niet erg gunstig. Ze heeft wel goed management en personeel. Als ze het nog een poosje kan uitzingen, is er 50% kans dat ze met ondernemerschap en een dosis geluk er weer bovenop komt.

Zoiets komt vrij vaak voor. Onder meer bij aannemersbedrijven, scheepswerven, handelsondernemingen.

Een normale accountant zal dan een goedkeurende accountantsverklaring geven, als de activa en passiva gewaardeerd zijn op „going-concern”-basis. Hij zal trouwens zeggen: „Ik ben geen profeet. Niemand is zeker van zijn continuïteit. Dat er wolken aan de hemel zijn en dat de continuïteit bedreigd is, kan men wel aflezen uit cijfers en toelichting van de jaarrekening; maar ik spreek geen oordeel uit over de vraag of de continuïteit verzekerd is”.

8. Het uitgangspunt, dat een goedkeurende accountantsverklaring een uitspraak is „dat de continuïteit is gewaarborgd” dient m.i. gemotiveerd te worden, en is anders onaantvaardbaar.

9. De aanbevolen gedragslijn was in wezen, dat accountants ingeval een ernstige bedreiging voor de continuïteit tijdig min of meer alarmerende bekendmakingen zouden doen. Dat lijkt mij een „onmogelijk” advies, want dan is de accountant altijd fout. Gaat een onderneming dan failliet vóórdat de accountant zulk een signaal heeft gegeven, dan spreken gedupeerde schuldeisers e.a. hem aan voor nalatigheid. Gaat een onderneming over de kop na zulk een bekendmaking door de accountant, dan spreken aandeelhouders en personeel hem aan voor onzorgvuldigheid tegenover hun belangen. De inhoud van het artikel is derhalve m.i. onuitvoerbaar.

F. W. C. Blom

Naschrift

Dr. F. W. C. Blom geeft ons standpunt, zoals dit in Continuïteitsverbreking en accountantsverklaring op 15 november 1972 in *ESB* is gepubliceerd, onjuist weer. Met name zijn opmerkingen 6 en 8 roepen een vertekend beeld op. De voornaamste tegenwerping van Dr. Blom betreft de continuïteitsveronderstelling. Het is zo algemeen aanvaard dat waarderingsregels gebaseerd zijn op de veronderstelling van continuïteit, dat het nauwelijks zinvol lijkt daarover

te gaan discussiëren. Wellicht is het nuttig enkele gezaghebbende bronnen aan te halen.

1. In ons artikel citeerden wij (noot 4, blz. 1085) het Voorontwerp . . . van de Commissies Jaarverslaggeving van de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden, het Overlegorgaan Vakcentrales en het Nederlands Instituut van Registeraccountants. Deze commissies zijn ingesteld om artikel 5 lid 1 j) van de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen uit te werken. Uit hun Voorontwerp citeerden wij:

„De commissies zijn van oordeel dat bij de hantering van waarderingsgrondslagen voor de balans er van mag worden uitgegaan, dat de ondernemingsactiviteiten voor onbepaalde tijd zullen worden voortgezet, (cursivering van ons) tenzij uit de doelstelling van de onderneming of uit een besluit van de ondernemingsleiding of uit omstandigheden duidelijk is dat duurzame voortzetting niet wordt nagestreefd of onmogelijk is”.

2. Dit standpunt is in overeenstemming met de Amerikaanse opvatting. In het gezaghebbende boek van Grady 2) wordt de „going-concern”-veronderstelling genoemd als één van de „basic concepts to which accepted accounting principles are oriented” (blz. 22). Met betrekking tot de waarderingsregels is Grady's standpunt: „A large part of accounting practice as well as theory is based on the presumption that the accounting entity will continue in operation and not be liquidated in the foreseeable future. In the absence of evidence to the contrary, the entity should be viewed as remaining in operation indefinitely” (blz. 27).

3. Het spreekt vanzelf dat de „going-concern”-veronderstelling geen garantie is, dat de onderneming ten eeuwigden dage zal blijven voortbestaan. Evenmin is het zo dat de „going-concern”-veronderstelling in alle gevallen gehandhaafd moet worden. In de meeste geval-

len is zij echter gebruikelijk en doelmatig:

„It is nevertheless a unifying force behind a whole array of accounting practices and procedures in the so-called „normal” cases” 3).

De goedkeurende accountantsverklaring houdt in, dat de gekozen waarderingsregels aanvaardbaar zijn. Gezien de „going-concern”-veronderstelling die aan de waarderingsregels ten grondslag ligt, zijn de gekozen waarderingsregels slechts aanvaardbaar indien er geen aanwijzingen zijn dat de continuïteit van de onderneming in de nabije toekomst verbroken zal worden. Wanneer duidelijk wordt dat continuïteitsverbreking nabij is, kan niet meer op „going-concern”-basis worden gewaardeerd.

Wanneer er duidelijke aanwijzingen zijn dat de continuïteit in de nabije toekomst ernstig gevaar loopt, en de ondernemingsleiding desondanks op „going-concern”-basis heeft gewaardeerd, zal de accountant zich als regel van een oordeel omtrent de juistheid van de gekozen waarderingsgrondslagen dienen te onthouden en dit tot uitdrukking dienen te brengen in een „non-opinion”-verklaring bij de jaarrekening.

Het zou getuigen van een volledige miskenning van de functie van de accountant, indien in zo'n situatie zou worden aanbevolen als regel een goedkeurende verklaring bij de jaarrekening te verstrekken.

J. van Helleman
R. de Koning

1) „De grondslagen, waarop de waardering van de activa en de passiva en de bepaling van het resultaat berusten, voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd”.

2) Paul Grady, Inventory of generally accepted accounting principles for business enterprises, *ARS*, no. 7, New York, 1965.
3) *Ibid.*, blz. 28.

B. J. Cohen: Balance-of-payments policy. Penguin Modern Economics Texts, Harmondsworth 1969, 166 blz., f. 4,95.

Deze „Penguin” is een handzame compilatie van de basisliteratuur over betalingsbalanspolitiek. Hoewel de tekst steunt op gemakkelijk toegankelijke bronnen, kan het boekje de bekende „goede diensten” bewijzen

als leidraad voor bijv. een doctoraal-semester betalingsbalanspolitiek.

De schrijver pretendeert geen originaliteit, maar stelt zich ten doel „. . . to demonstrate that the subject of balance-of-payments policy can be

comprehended readily by any student familiar with the basic principles of economic theory" (voorwoord). Deze doelstelling heeft Cohen zeer zeker gerealiseerd; op een rustige manier worden vrijwel alle relevante aspecten van de betalingsbalanspolitiek, en wat daar redelijk direct mee te maken heeft, belicht en in hun onderling verband geplaatst. Het lezen van de oorspronkelijke publikaties (Meade, Johnson, Machlup, Mundell enz.) zal, voor zover dit nog nuttig en nodig is, na het doornemen van Cohens werkje in ieder geval veel minder moeite kosten dan wanneer men de zaken niet reeds „op een rijtje” had gezien.

Inmiddels is in 1970, reeds een jaar na de eerste druk, een (inhoudelijk ongewijzigde) herdruk verschenen. Jammer genoeg is van die gelegenheid geen gebruik gemaakt om enkele kleine schoonheidsfoutjes te corrigeren; indien dit een gevolg zou zijn geweest van de grote haast waarmee de nieuwe oplage gedrukt moest worden, bewijst dit wel dat het boekje bij vele anderen eveneens in de smaak is gevallen. Overigens acht ik alle boekjes op het gebied van internationale economische betrekkingen uit deze serie van uitstekende kwaliteit¹⁾, terwijl ook over andere deeltjes wel gunstig wordt geoordeeld²⁾. Een kennelijk succes dus voor Penguin, de „General Editor” B. J. McCormick en, wat mij betreft, voor J. Spraos, de redacteur van de sectie „International Economics”.

Het onderhavige boekje begint, logischerwijze, met een uiteenzetting van het „technische” begrip betalingsbalans, aan de hand van Machlups driedeling (accounting, programme, market balance). De betalingsbalans wordt eerst verticaal gesplitst (boekingen van debet- en creditposten) en daarna horizontaal (autonome versus accommoderende transacties; de verschillende toepassingen van dit theoretisch onderscheid: van „basic balance” tot „official settlements balance”). De begrippen „evenwicht” en „absorptie”, waarop later in het boek wordt teruggekomen, worden reeds even geïntroduceerd.

Hoewel de auteur werkelijk zijn uiterste best doet de Amerikaanse „liquidity balance” begrijpelijk te maken, miste ik daarbij een paar voorbeelden van (de boeking van) „echte” transacties, waarmee de asymmetrie van dit begrip veel duidelijker naar voren was gekomen.

Op blz. 35 staan twee regels op een verkeerde plaats.

Het tweede hoofdstuk („The Foreign-Exchange Market”) heeft eveneens een „technisch” karakter. Alle basisconcepties (loco-, termijnmarkt; „hedging”, speculatie, valuta- en rente-arbitrage) worden besproken en waar nodig met voorbeelden toegelicht, en dit niet alleen aangaande de private sector, maar ook met betrekking tot de monetaire autoriteiten. Wat dit laatste betreft, wordt het interessante vraagstuk van wél of niet op termijn interveniëren (Aliber versus Goldstein) tamelijk uitvoerig beschreven.

Een enkele opmerking slechts over de formules op blz. 66 die het expliciete renteververschil tussen twee landen relateren aan het impliciete renteververschil (tussen loco- en termijnskoers). Slechts de gelijkheid tussen deze waarden, die uitkomt op de (intrinsieke) interestpariteit, is juist; de twee ongelijkheden die een intrinsiek agio resp. disagio heten aan te geven, zijn op de genoteerde wijze onbruikbaar.

De traditionele „storende” zetfout zagen we op blz. 85, waar de essentiële relatie „ $F \geq X$ ” (conform Goldstein) wordt uitgediept. Als we lezen „ $F < X$ ” moet dit echter „ $F > X$ ” zijn. Op blz. 84 zijn in de herdruk weliswaar enige verbeteringen aangebracht in een voetnoot (in de eerste druk staat enkele malen het quotiënt „ d/F ” waar dit het produkt „ $d.F$ ” moet zijn), maar in de tekst is verzuimd de notatie „ $F(d/l + d)$ ” welke verschillende keren op blz. 84, 85 en 86 voorkomt, te veranderen in „ $F[d/(1 + d)]$ ”.

Inmiddels zijn van de 140 netto tekstpagina's er aldus reeds 71 voor „technische” inleidingen gebruikt. Voor het eigenlijke onderwerp in enge zin houdt Cohen derhalve de tweede helft van het boekje beschikbaar. De auteur splitst de betalingsbalanspolitiek „sec” dan in een deel „theorie” van ca. 40 bladzijden en een stuk „praktijk” van derhalve ca. 30 bladzijden.

Het hoofdstuk „Balance-of-Payments Policy: Theory” bestaat voornamelijk uit een samenvatting van de desbetreffende bijdragen van Machlup („evenwicht”; verstoringen), Johnson (indeling instrumentvariabelen), Bernstein (verstoringen) en natuurlijk Meade en Mundell, terwijl Cohen ook zichzelf niet vergeet bij

het ter sprake brengen van het vraagstuk van de verdeling van de aanpassingskosten over de surplus- en deficitlanden. Zeer terecht wordt aan het eind van dit hoofdstuk Scitovsky geciteerd, die met betrekking tot een betalingsbalanstekort opmerkt dat het „live beyond its means” in feite „perfectly good economics” is: „It is, indeed, the subject matter of welfare economics. To move from a non-optimal to a Pareto-optimum situation is the art of getting something for nothing”. Dat individuele landen tóch streven naar een betalingsbalanssurplus is, zoals we weten, helaas niet zozeer het gevolg van internationale edelmoedigheid als wel van het institutionele kader waarin het internationale handels- en betalingsverkeer plaatsvindt.

Enkele kanttekeningen bij dit kernhoofdstuk.

1. Cohen vergist zich even als hij op blz. 91 stelt dat restrictieve maatregelen ten aanzien van het handelsverkeer (tarieven, quota's enz.) of kapitaalverkeer voor een aanpassing zorgen door middel van een „close the gap between the demand and supply schedules of foreign exchange by shifting the two curves until they intersect at the prevailing parity”. De curven blijven natuurlijk keurig op hun plaats: het vraagoverschot naar vreemde valuta wordt slechts op een niet-vrijemarktmechanische wijze weggewerkt; van een verschuiven der curven is bijv. sprake bij een restrictieve monetaire/fiscale politiek, waardoor een verandering in het inkomen wordt bewerkstelligd.

2. Bij de behandeling van Machlups „disguised politics” wordt gerefereerd aan twee „klassieke” tekstboeken: die van Ellsworth (1964) en Kindleberger (1963). Beide auteurs maken zich daar inderdaad „schuldig” aan het impliciete Nurkse/Meade-waardeoordeel van het „betalingsbalansevenwicht zonder restricties en zonder werkloosheid”. Beide auteurs ook, hebben echter hun leven gebeterd, getuige de resp. latere (vierde) druk (Ellsworth: 1969; Kindleberger: 1968).

3. Het is (ook chrono)logischer Meade ten tonele te voeren vóór

¹⁾ Zie bijv. mijn recensie van R. Findlay, *Trade and specialization* in *ESB* van 30 augustus 1972, blz. 826.

²⁾ Bijv.: Drs. W. Siddré in *ESB* van 21 juni 1972, blz. 591.

Swan, die met zijn diagram immers niet meer en niet minder doet dan enige honderden bladzijden Meade samenvatten.

Zoals gezegd, worden in het vierde en laatste hoofdstuk („Balance-of-Payments Policy: Practice”) enige „case studies” besproken, en wel van surplussituaties (Canada, West-Duitsland, Frankrijk) en deficitsituaties (Italië, Engeland, Amerika).

Het is Cohen gelukt een boekje samen te stellen waarin op beknopte, maar toch heldere en evenwichtige wijze een tamelijk volledig overzicht wordt gegeven van het hoe en waarom van zoiets als „betalingsbalanspolitiek”. Het boekje hoeft niet slechts voor de student bestemd te zijn. Ook de „geïnteresseerde leek” (ambtenaar, journalist, politicus, zakenman) kan er veel plezier van hebben.

A. Ketting

Centraal Bureau voor de Statistiek: Statistische maatstaven van concentratie in het bedrijfsleven; Een analyse van de ongelijkheid van de persoonlijke inkomens in 1967. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972, 77 blz., f. 10.

Deze aflevering, no. 13 van de reeks Statistische en econometrische onderzoeken, bevat twee artikelen over actuele onderwerpen, nl. een studie over de concentratie in het bedrijfsleven en de veranderingen welke hierin zijn opgetreden, en een studie over de ongelijkheid van de personele inkomensverdeling in ons land.

In beide studies komt de vraag aan de orde hoe concentratieverschijnselen kunnen worden gekwantificeerd door middel van het samenvatten van de frequentieverdelingen in concentratiemaatstaven.

In het artikel over de bedrijfsconcentratie worden aan de hand van

een viertal aan concentratiemaatstaven gestelde eisen enkele maatstaven besproken. Vervolgens worden de resultaten van de berekening van sommige van deze maatstaven op grond van uitkomsten van de Bedrijfstellingen 1950 en 1963 gepresenteerd en toegelicht.

De tweede studie heeft betrekking op de verdeling van de persoonlijke inkomens in 1967. Deze structuuranalyse houdt zich vooral bezig met de vraag in hoeverre de ongelijkheid van die inkomensverdeling is toe te schrijven aan ongelijkheid binnen en tussen groepen van inkomensstrekkers, onderscheiden naar beroep, leeftijd enz.

Het artikel over de concentratiemaatstaven is samengesteld door Drs. P. R. Janus, en dat over de analyse van de persoonlijke inkomens door Drs. J. F. van den Bovenkamp, beiden medewerker van de afdeling Statistische Analyse.

VBB

VERENIGDE BEDRIJVEN BREDERO NV

Ter versterking van de commerciële staf van de divisie Productiebedrijven op ons hoofdkantoor te Utrecht zullen wij gaarne in contact komen met belangstellenden voor de functie van

marktonderzoeker

Deze zal worden belast met:

- het verzamelen, analyseren, interpreteren en evalueren van gegevens betreffende de huidige en toekomstige markten op het gebied van bouwmaterialen,
- het adviseren van de directie op dit gebied aan de hand van verkregen gegevens.

Gedacht wordt aan iemand van ten hoogste 40 jaar, met een middelbare schoolopleiding, die op grond van voortgezette vakstudie en ervaring, voldoet aan de eisen, die de functie van marktonderzoeker stelt.

Gegadigden voor deze belangrijke, zelfstandige functie wordt verzocht hun sollicitaties te richten aan de Heer T. van Dongen, Personnel Manager van Verenigde Bedrijven Bredero N.V.

Discretie is gegarandeerd.

NIEUWE GRACHT 6 - UTRECHT - TELEFOON 030 - 33 56 33